

630

631

632

633

634

82

U-56

W⁵

ՀԱՐՍԱՆԻՔ ՄԸ

Յ . ԲՕԼՍ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ . Յ . ՔԻՐԻՔՅԱՆ

1869

391.99

ՀԱՐՍԱՆԻՔ ՄԸ

4

Յ. ԲՈԼԱՏ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

— 1869 —

115-

8

6691-57

Պարոն ընթերցող եւ Պարոն Կրիտիկ .

Այս վիպասանութիւնը գրած ատենս
տասնեւհինգ տարուան էի , — այս ըլլայ
քոյր Յառաջաբանս :

Ի՞նչ առակաւոր դրուագ ընդունեցայ .
— այն որ ,

Կինը՝ կենաց քնոյն մէջ , գեղեցիկ ե-
րադ մ'է :

ԱՌ ՀԵՂԻՆԱԿՆ ՀԱՐՍԱՆԵԱՅ Պ. ԲՈԼԱՏ

Սիրելի եւ մեծանուն բարեկամ .

ՀԱՐՍԱՆԻՔ անուն Ձեր սիրային վէպը
դոր տուած էիք ինձ կարդալու , կարդա-
ցի : Անոր ամեն մէկ տողը նոյնչափ տպա-
ւորութիւն ըրաւ իմ սրտին վրայ որչափ
որ կընեն այսօր Վէրթերի անմահ տողերը :

✱

✱ ✱

Վէպերը շատ կը սիրեմ , բարեկամ :
Այդ անշունչ տետրները որոնք ամեն ըն-
տանիքի ծոցը կրնան մուտ գտնել , ո՞ր-
չափ փափուկ , ո՞րչափ բարձր եւ ո՞րչափ
ընդարձակ սլաշտօն եւ ի՞նչ մեծ ազդե-
ցութիւն ունին ժողովրդոց բարուց եւ
յառաջադիմութեան վրայ : Այդ անշունչ
թուղթերը , մերթ անցելոյն խորը մտած՝
ընկերական աշխարհի հորիզոնին վրայ տի-
րող խաւարը եւ խաւարի գերեցեալ մարդ-
կութեան տխուր վիճակը՝ եւ մերթ թաղին

ու սուրին , իշխանին եւ աղնուականին
ընկերական աշխարհի վրայ գործած ա-
ւերները մեզ առաջի կ'առնեն . մերթ միջ-
նադարեան աշխարհը մտած Կրօնական
մարմնոյն՝ աշխարհական մարմնոյ վը-
րայ գործած բռնաւորութիւնները եւ յա-
նուն կրօնի անոր տուած լիկումներն ու
անտանելի չարչարանքները տխուր կը նը-
կարագրեն , եւ մերթ դեռ անցեալ դարուն
մէջ Կրօնական կարգի մը՝ աշխարհի մը
յառաջագիմական քայլերուն առջեւ նե-
տած ահագին խութերը աշխարհի կը ցուց-
նեն . մերթ գահին վրայ ելած իր ծանր ճի-
րաններով ժողովրդեան վրայ ծանրացող
իշխանի մը հարստահարութիւններուն ու
բարբարոսութիւններուն վրայ ժողովուր-
դին աչքը կը դարձունեն , եւ մերթ ծի-
րանւոյն տակ մտած՝ հոն ծածկուած պրժ-
գալի ժանտագործութիւններն 'ի լոյս կ'ա-
ծեն եւ «անկում» կը գոչեն գահին . մերթ
խուժողութին մէջ իջած , 'ի նա ծփացող
ապականութիւններն իբր 'ի հայելւոջ կը
ցուցնեն . մերթ ժողովրդեան այց ելած՝
անոր անդուծ եւ հարստահարիչ օրէնք-
ներու ծանր լուծին տակ կրած թշուա-

ռութեանց եւ աղէտից վրայ կ'ողբան .
մերթ իրենց գառն արտասուքները ու սրբ-
տաղին հառաչանքները կը խառնեն այն
թշուառ մարդուն կամ այն լքեալ որը
տղուն աղի արտասուաց եւ ողորմ հա-
ռաչանաց հետ , որոնց վրայ մարդկու-
թիւնը , մէ հայրը եւ եղբայրը այնչափ
անկարեկիր աչօք կը նային . մերթ կախա-
ղանին մօտեցած գթութիւն եւ ներողու-
թիւն կ'աղաղակեն դահճին (օրինաց) ,
եթէ ոչ կործանում կ'սպառնան այդ բար-
բարոս եւ վայրենական գործիին . եւ մերթ
իսկ վերջապէս մարդուն սրտին խորը կը
թափանցեն եւ յերեւան կ'ածեն այդ հմա-
յական անթափանց տուփին մէջ ծած-
կուած անհուն գաղանիքը . այն , 'ի լոյս
կը հանեն ինչ որ կայ հոն դեղեցիկ , ինչ
որ կայ հոն վսեմ , ինչ որ կայ հոն գե-
րագոյն :

✱

✱ ✱

Ահա այս վերջին պաշտօնով է , սիրե-
լի եւ մեծանուն բարեկամ , որ Ձեր վե-
պը ձեր գրչին տակէն դուրս կ'ելնէ : Ա-

նոր ամեն մէկ էջին մէջ կը պատկերին
 մարդուս սրտին բոլոր այն վեհ զգացում-
 ները որոնց ամենը երեք հրաշալի տառե-
 րու մէջ կ'ամփոփուին, ՍԵՐ: Սէրը մա-
 նուկ՝ կը խայտայ հոն. պատանի՝ փափկա-
 գոյն հոգի մը կը վնասէ տանելու զանի
 խաղաղ ծովին կամ սրընթաց գետի մը
 ափունքը, դալարագեղ մարգաց վրայ եւ
 հովանաւոր ծառի մը շուքին տակ եւ իր
 թեւերը անոր փափկագոյն մարմնոյն շուր-
 ջը բոլորելու. յանդուգն ու անվեհեր ե-
 րիտասարդ՝ հեռաւոր աշխարհէ մը կը
 տեսնէ յափշտակիչ գայլին իւր սիրուն-
 ւոյն մերձենալը եւ ծովերն ու անդնդոց
 երեսները պատռելով կ'երթայ կը գտնէ
 իւր սիրած հոգին յափշտակչին թեւերուն
 մէջ: Այդ ժպիւրհ եւ ամպարիշտ թեւե-
 րուն մէջ երկու սիրելիներ կը դգուեն զի-
 րար. սիրաբորբոք շուրթեր զիրար կը համ-
 րուրեն, սիրոյ նուիրական զգացմամբ վառ-
 եալ թեւեր ամրապինդ զիրար կը դրկեն,
 սիրատուճոր սրտեր անքակտելի կը միանան
 իրարու, եւ այն հոգիք որ երբեմն զաշ-
 խարհ կը թողուին աներեւոյթ գաւառներ
 պանալու եւ ապա յաշխարհ վերադառ-

հալու համար, ով վեհ զգացում սիրոյ,
կը թողուն զաշխարհ յյախտեան . . . . . :
Ահ, անհոգի եւ անշունչ մարմին-
ներ դեռ կը գրկեն զիրար. անոնց յա-
ւիտենական լուսթիւնը կարծես աւելի
քաղցր եւ աւելի տխուր կը խօսի հար-
սանեաց տեսարանին վրայ. նոցա յախ-
տեան փակեալ աչերը գողցես աւելի
սրտասարսուռ ակնարկ մը կը նետեն դի-
րենք գիտող մահկանացւոց վրայ. հար-
սանեկան բերկրութեանց մէջ տխուր
գերեզման մը կը բացուի, տխուր ամեն
գերեզմաններէ աւելի . . . . . :

Ո՛վ սիրոյ տխուր եւ ողբերգական վեր-
ջաւորութիւն, դոր ճարտար գրիչ մը գիտ-
ցած է այնչափ տխուր եւ գեղեցիկ նկա-
րագրիլ անգարդ տառերով: Ո՛վ է այն որ
կարգաց Հարսանիքը եւ չը տեսնայ կեն-
դանի իւր աչաց առջեւ այդ երկու սի-
րելի էակները որ իրենց վերջին բարեւն
աշխարհի կուտան . . . :

Եւ արդարեւ փոքրիկ եւ անփայլ տա-

ուերով մեզ ներկայացած անձինքը կամ
 եղելութիւնքը իրականէն ինչ տարբերու-
 թիւն ունին մեր աչքին, եթէ զանոնք
 ներկայացնող գրիչը ճարտար է: Գուք,
 բարեկամ, որ Գարեգինի եւ Նուարդայ կե-
 նաց արարուածներուն անտարակոյս հան-
 դիսատես գտնուեցաք զանոնք՝ ի տես աշ-
 խարհի հանելու համար, եւ վայելեցիք
 անոնց հաղուադիւտ բարեկամութիւնը,
 կրցիք ինձմէ շատ աղէկ գիտել նոցա
 սրտերը անոնց արտասուաց հետ ինձմէ
 շատ աւելի յորդ արտասուք խառնել: Ես
 չեմ ուզեր ըսել, բարեկամ, թէ դուք
 բնութեան մէջ իրօք երկու սիրելի էակ-
 ներ տեսնելով ինձի չափ զմայլեցաք ա-
 նոնց վրայ կամ ինձի չափ լացիք անոնց
 վշտաց վրայ, բայց կ'ըսեմ թէ ես այդ
 երկու էակները անկենդան եւ անզարդ
 թուղթերու մէջ տեսնելով ձեզմէ ոչինչ
 նուազ ու րախացայ եւ ոչինչ նուազ ար-
 տօսը հեղի անոնց վրայ: Աւրեմն պէտք է
 դարձեալ կրկնեմ թէ՛ Ձեր վէպին ամեն
 մէկ տուկերը նոյնչափ տալաւորութիւնը
 քին իմ սրտիս վրայ որչափ կընեն այսօր
 Վէրթէրի անմահ առդերը:

Բարեկամ, այս վերջին պարբերութիւնը դրած ատենս հով մը՝ որ յանկարծ պատուհանէն փչելով եւ Ձեր վէպին (որ դրասեղանիս վրայ դրած էր) թուղթերը բանալով՝ ուշադրութիւնս անտարակոյս անոնց վրայ դարձուց, այդ պարբերութեան ուղիղ չըլլալը ցուցուց ինձ: Ձեր վէպը, սիրելիդ իմ Պ. Բոլատ, յիմ վրայ աւելի տպաւորութիւն ըրած էր. Ձեր վէպը աւելի իմ սիրտս յուզած եւ փոթորկած էր քան զոր կ'ընէ այսօր Կէօթէյի վէպը: Ինչո՞ւ. ինչ տեսայ ձեր վէպին հողմաբայ էջերունմէջ. — թացեալ արտասուք, որ հազիւ ընթեռնելի կ'ընէին Ձեր վէպին շատ կտորները: Ինչո՞ւ աւելի արտասուք Հարսանեաց տողերուն վրայ, քան Վէրթէրի տողերուն: Միթէ Գարեգին եւ Նուարդ Վէրթէրէ եւ Շարլօթէ աւելի անձկութեանց եւ դառնադէտ վշտաց ենթակայ կըլլան այս վշտաց հովտին մէջ, կամ միթէ Կէօթէ տկար եւ անկենդան գրչով կը նկարագրէ իւր զիւցաղին զգացումները, վշտերն ու

անձկութիւնները, անսահման բնութիւնն ու անհուն տիեզերքը մի մէկ հոգւոյ մէջ տեսնելը, անոր խոհական սիրոյն զօրութիւնը որ զինքը նիւթական աշխարհի սահմաններէն դուրս հանելով անհունութեան աներեւոյթ աշխարհները իւր սիրելի չքնաղ հոգւոյն հետ կը թափառեցնէ, վերջապէս նոյն սիրոյ գերագոյն եւ անգլխադրելի զօրութիւնը որ մարդուս բոլոր կիրքերն ու բաղձանքները թմբկեցնելով, միայն մէկ կիրքով կամ մէկ բաղձանքով կը վառէ զայն, այն է աշխարհի վրայ իրեն հետ յաւիտեան անքակտելի կապերով կապուած եւ դարձեալ զինքն ատելու ստիպուած եւ նոյն իսկ ատող Շարլօթ մը մահու վարագոյրին ետեւ գտնելու կիսատարտամ յոյսով կամովին զաշխարհ թողելու կիրքով եւ բաղձանքով: Չէ, բարեկամ, ոչ այս եւ ոչ այն են Ձեր վէպին վրայ հեղած յորդարտասուացս պատճառը: Հապա ի՞նչ է պատճառը: — Պատճառը, սիրելիդ իմ Պ. Բոլատ, ներքելի չէ ինձ զրուցել, վասն զի դեռ ներքելի չէ Հայ պատանեաց զգացուն սիրտ ունենալ: Պատճառը, — ան,

անսպասելի կուգին իմանալ . դաշնակի
մը ձայնն էր . ձայն մը որ գողցեալ գե-
ղեցկագոյն եւ չքնաղ հողիէ մը մեկնելով
փափկագոյն եւ հրեշտակային մատանց
միջոցաւ , այդ հրաշալի եւ սրտախօս գոր-
ծիին մէջէն կը հասնէր իմ հողւոյն երբ ձեր
սքանչելի տողերը կը կարդայի . ահ , ձայն
մը որ իրաւամբ կը մեկնէր այն չքնաղ
եւ անգիւտ կուսական հողիէն , որ աւանդ
.....

Ահա այս ձայնին դօրութիւնն էր , ա-
մենասիրելի բարեկամ , որ հողւոյս վրայ
տիրած շողիները գոլորշիացնելով , հող-
ւոյս պատուհաններէն ձեր գրքին վրայ
նետեց զանոնք : Բարեկամ , եթէ իմ մե-
լամաղձոտ հողիս ճանչած ըլլայիք , կամ
եթէ կարդացած ըլլայիք իմ սրտին խորը ,
մանաւանդ եթէ գիտնայիք թէ ոչ առան-
ձինն պիտի կարդայի ձեր վէպը , թերեւս
չը տայիք ինձ դայն . վասն զի անցեալ օր
կ'ըսէիք թէ՝ Վէրթէրը երիտասարդ սրտե-
րու մեղամաղձութեան եւ յուսահատու-

թեան ամենէն մեծ սնունդն է : ես ալ չեմ
 ուզեր , բարեկամ , մեղամաղձութիւնս մե-
 ծապէս սնուցանել , սակայն չեմ ալ ուզեր
 բոլորովին անսնունդ թողուլ զայն :

Ուրեմն չնորհակալ եմ Ձեզ որ հաճե-
 ցաք Ձեր վէսին ինձ տալու , մանաւանդ
 որ դեռ քիչ բարեկամներ կարդացած էին
 զայն , երբ անոր կարդալու պատիւն ինձ
 չնորհեցիք : Հարսանիքը Վերթերի չափ
 կը սիրեմ այսօր : Եւ աւելին՝ իրբ մարդ-
 կութեան զաւակ եւ իրբ ընդհանուր գը-
 րականութեան սիրող իրաւամբ Վերթե-
 րը չափազանց կը սիրեմ , սակայն իրբ
 Հայկազն տղայ եւ իրբ Հայ գրականու-
 թեան ծաղկման ու փայլման նախանձա-
 խնդիր եւ յանձունս փափաքող՝ Հար-
 սանիքը անչափ կը սիրեմ :

Սակայն ինչո՞ւ , բարեկամ , Հարսանի-
 քը ես կամ մէկ քանի բարեկամներ իս-

րեն միայն : Ինչո՞ւ Հարսանիքը միայն մէկ քանի հողիներու վրայ տպաւորութիւն ընէ , կամ մէկ քանի երիտասարդ միայն անոր մէջ իրենց սրտին մխիթարութիւն գտնեն կամ այնու իրենց սիրոյ հորէն արծարծեն : Գիրք մը որ ընդհանուր դասի մը զգացումներն իր ծոցը կը ցոլացնէ , կամ որ նոյն է ընդհանուր դասի մը կը վերաբերի եւ անոր համար գրուած է , պէտք է անոր ընծայուի :

✱

✱ ✱

Գիտէ՞ք արդէն , բարեկամ , որ մեր գըրական աշխարհն ալ որչափ պարապ է : Ձինաց արքայութեան նման – ինչպէս կըսեն – հոն յաճախողներն յոյժ սակաւաթիւ են : Իրաւ է որ այդ աշխարհին կլիման ամեն բնութեան (նաթուրայի) չը յարմարիր , բայց ես ձեր նաթուրան կը ճանչնամ , եւ գիտեմ որ այս աշխարհին յարմար նաթուրա մ' ունիք : Ուրեմն կը յորդորեմ Ձեզ – հակառակ զձեզ յորդորելու մասին անկարողութիւնս ճանչելու – որ Հարսանիքը ձեռունիդ՝ յայց ելնէք ան-

գամ մը այդ աշխարհին : Այդ անցագիրը
շուտով այդ աշխարհին քաղաքացի կընէ
դձեզ : Հարսանիքն՝ իր նոր ձեւովն ու Հայ-
կական գեղեցկութեամբը, իր եռանդուն
ու կենդանի նկարագիրներովը, բաւա-
կան մեծ անցագիր մ'է այդ աշխարհէն
ընդունելի ըլլալու համար : Եւ այնուհե-
տեւ վստահ ենք որ Հարսանիքով բարեւ
մը շուտով բարեկամութեան կը դառնայ
այդ աշխարհին հետ :

Յիրաւի, Պ. Բոլառ, պէտք է որ յանձ-
նէք Ձեր վէպը մամլոյ : Մամուլը անսահ-
ման հայելի մ'է ուր անցեալն ու ներ-
կայն հաւատարիմ կը պատկերին : Դարեւ
բու նկարագիրք, հանճարաց հրաշք,
գեղեցիկ ու չքնաղ հոգիներու վսեմ զգաց-
մունք որոնք ժամանակին թեւերուն վրայ
աշխարհի կը ներկայանան, անջնջելի կը
նկարուին այն հրաշալի հայելւոյն մէջ,
եւ մարդկութիւնը բոլոր ասոնք կրնայ
տեսնել նոյն իսկ այն աստեղ երբ ժամա-
նակին թեւերը արդէն իսկ անեղբութեան

մէջ թոթուած են զանոնք: Ահա այդ յաւիտենական հայելւոյն առջեւ պէտք է դուք ալ ներկայ առնէք ձեր փափուկ սրբոն գեղեցիկ զգացումները:

✱

✱ ✱

« Յանդուդն պատանի, մոռցած ես
այն մեծ հարուածը զոր դեռ երեք ամիս
առաջ Պօլսոյ Հայ մամուլը եւ գրադէտ-
ներն ընդունեցան Աղբին անդնդոց մէջ
բարձրացած երկնային կղզիէն .° .° .° »
— Իրաւունք ունիք, բարեկամ: Ես չմոռ-
ծեցի երբէք թէ երբ Հարսանիքն ալ տը-
պագրուի, ինչպէս որ կը յորդորէի զՁեզ,
եւ երբ առաւօտ մը ազգայնոց բաւական
մաքուր ականջները եւ սուր սրտերը
ապականող եւ Աղբին գեղի տեղ թոյն
հաղորդող աշխարհական երիտասարդաց
համար Աստուծոյն շնորհք խնդրող սրբա-
կրօն եւ աստուածարեալ Մխիթարեան
Աբբային ձեռքն հասնի, նա ալ հազիւ գրքին
Վրայի Հարսանիք տիտղոսը եւ Յառաջաբա-
նին մէջ կ'ըն բառը տեսած՝ գրիչը ձեռքն առ-
նէ եւ երկրորդ հարուած մ'ալ տայ արդէն

առաջին հարուածէ մը չնչառարառ ինկած
հակաւանական Հայ գրականութեան եւ
կիսակործան մամուլին, մհ, ինչ ընելու է
այն ատեն: Չէ, բարեկամ, առանկ աղէտ-
ներու պատճառ չեմ ուզեր ըլլալ, եւ կը
հակայորդորեմ Ձեզ, որ այդ տեսակ թոյն
եւ ապականութիւն պարունակող վէպ
մը երբէք հրատարակելու ձեռն չարկա-
նէք: Չէք գիտեր ինչո՞ւ մեր Ազգը նոյն
խակ Յւրոպացւոց այնչափ գովելի եղած
է. ոչ ապաքէն մեր ականջները բաւա-
կան մաքուր, մեր սրտերը սուրբ եւ ա-
պականութենէ հեռի ըլլալնուս համար:
Արդ եթէ բացուին ազգայնոց մտքերը
Հարսանիքի եւ ուրիշ այն տեսակ խել մը
պիղծ գրքերով՝ որ մարդկային կրից սլաք-
ներով զարգարուած են եւ մոլորին սրտե-
րը այն անկրօն գրուածներով, որ ընդդէմ
Աւետարանի եւ սուրբ Հարց կը քարոզեն
— մեղանց, մեղանց, հիմայ երկինքէն քար
կը թափի վրանիս — մեր պիտի մնայ Ազ-
գին պարզութիւնը, ո՞ր իր անխարդախ
գործունէութիւնը: Դժուր ալ, Պ. Բոլատ,
դժուր ալ պիտի աւելցնէք ձեր մատենիկն
այն մատեաններուն վրայ որոնք Եւրո-

պայի մէջ մեծամեծ մնասուց պատճառ
եղած են (ինչպէս ճշմարտին Սատուծոյ
անձնութեաց հաւատարիմ պաշտօնեանե-
րուն յանուն Քրիստոսի հեղած միլիոնա-
ւոր էակաց արիւնները՝ դիւրաճաւան եւ
'ի շնորհս արթուն հովուին մոլորեալ ժո-
ղովրդին առջեւ դրին եւ զանի իւր հո-
վիւն վտարանջել տուին, ճիշդ թիւ-
թեան՝ աշխարհային ընկերութեան մէջ
բարձրացուցած դրօշը խորտակեցին եւ
իրեն մեքենայութեանց կայանն եղող
վանքերը նետեցին, թշուառին իրաւուն-
քը պաշտպանեցին, սիրոյ գերագոյն զօ-
րութիւնը ցուցին, եւայլն), եւ արդա-
րամիտ ու ճշմարտասէր անձինքներէ (ինչ-
պէս են բոլոր կրօնաւորները, բաց 'ի մաս-
նաւոր բացառութիւններէ) արհամարհ-
ուած են, այսպէս են Հաւատաքննութեան
պատմութիւնը, Էօփէն Սիւլի Թափառա-
կան Հրեայն, Շիլլէրի վիպասանական ող-
բերգութիւնը, Վէրթէր վիպասանութիւ-
նը, Մօնթէ Քրիսթոյ, Վիկթոր Հիւկօյի
Թշուառները, Էօփէն Սիւլի Փարիզի գաղա-
նիքը, եւայլն :

Ասոնց մէջէն Վիկթոր Հիւկօյի Թըշ-

ուառները կրնան դոյզն օգտակարութիւն մ'ուենենալ Ազգին համար, բայց այն ալ երբ, Էհ, հարիւր երեսուն երկու տարիէն վերջը. եւ այն ատեն ինչ հարկ կայ վիկթոր Հիւկօյի Թշուառներուն. հարկաւ մինչեւ այն ատեն բոլոր Ազգը 'ի շնորհս երկնային մարդոց երկինք փոխադրուած կըլլայ, եւ մենք ալ երկնից արքայութեան մէջ մեր կրօնականներուն դրած Երջանիկները կը կարդանք . . . . . :

Սակայն չէ, բարեկամ, հերիք քնացանք այդ երկնային մարդոց երկնային օրօրներուն տակ. հերիք նոցա յորդորները մեր սրտերն ու մտքերը անդամալոյծ ըրին. հերիք մեր առջեւ իբր կեր՝ առասպելներ եւ ցնորական աննիւթ եւ անտարր գրուածներ նետելով անոնցմով մեզ զբաղեցուցին եւ յառաջադիմութեան յետին ծայրը թողուցին մեզ. հերիք շողորթեցին զմեզ՝ մեր ազգայնոց ականջները մաքուր են, սրտերը սուրբ են, հեռի են յապականութենէ ըսելով : Ալ չը-

նորհակալ ենք այն մաքուր ականջներէն, սուրբ սրտերէն, եւ ինչ գովեստ որ ընդունեն ենք Եւրոպացւոցմէ իբր հեռի յապականութենէ, անկէ ալ գոհ ենք: Ա'լ բաւական է: Ի'նչ անդարմանելի վնաս որ հասուցին մեզ այդ մաքուր ականջներն ու սուրբ սրտերը, բաւ են: Մենք յօժարութեամբ կը փափաքինք որ մեր ականջները պղծուին ու մեր սրտերն ապականին այն պիղծ մատեաններով, որ Եւրոպայի մեջ մեծամեծ վնասոյց պատճառ եղած էն եւ արդարաւորապէս ճշմարտաւէր անյնխնայ երէ արհամարհուած են: Մենք յօժարակամ կը բանանք մեր ականջները մեր ապրած ապականեալ դարուն, անկրօնութեան դարուն մէջ մարդկութեան ամենէն մեծ ու ամենէն ճշմարիտ բարեկամներուն եւ ճշմարտութեան անձնուէր նշանաւոր առաքեալներուն ձայնին:

Ուրեմն թող գիտնայ Վենետիկի Սբ. Բան թէ՛ մեր ապականեալ եւ անկրօնութեան դարուն մէջ վանքէ մ'եւլած ձայնը վանքին դրան մէջ կը մարի, եւ հաղիւ ուրեմն լսելի կըլլայ վանքի եւ աշխարհի մէջ ապրող Ֆանատիկոսներու: Եւ այս-

պէս պէտք է ըլլայ . վասն զի վանքն ու
աշխարհ հակառակ սկզբունքներով կ'ապ-
րին երկրիս վրայ : Թող գիտնայ զայս
Վենետիկի Աբբան, եւ այն ատեն կրնայ
դիւրաւ մակարերել թէ՛ Ս. Ղազարու
վանքէն մեկնած ձայն մը՝ Ագրիական ծո-
վուն եւ Արշիպեղագոսի վրայէն ալ անց-
նելով որչափ կրնայ լսելի ըլլալ Պօլսոյ
կամ Զմիւռնիոյ հակավանական ականջ-
ներու . . . . . :

Մնաք բարով, բարեկամ : Թէ եւ իմ
շատաբանութիւններովս զձեզ տաղտկա-
ցուցի, բայց ես ինքնին կը ներեմ Ձեզ
պատճառած տաղտկութեանս, եւ նոյն
երջանիկ կը համարիմ ինքզինքս եթէ իմ
յորդորներս յաջողին զձեզ համոզելու 'ի
ձեռնարկ տաղադրութեան ձեր վէպին :

Ուրախ եմ միշտ դաւանելով զիս, Ձեր
յաւիտեան անկեղծ ու մտերիմ բարեկամը

ՀԱՐՍՍԱՆԻՔ ՄԸ

ԵՐԳ. Ա.

Ա.

Կը հարցնեմ քեզի, ով ընթերցող, եւ անոնց բոլոր որ տակաւին կը չնչեն եւ կը զգան, -'ի բաց առեալ զմաթէմատիկոսները-, եթէ կը ճանչնաս գնտիս վրայ կամ երեւակայութեանդ աշխարհքներուն մէջ՝ աւելի հիասքանչ քան մը քան թէ սիրոյ, մանկութեան, գեղոյ եւ անբծութեան խառնուրդը, եթէ գիտես երկիր մը աւելի գեղեցիկ քան Բիւզանդեան ափունքը, իւր կապոյտ ծովը եւ կապոյտ երկինքը, իւր կանաչ եւ ծաղկաւետ դաշտերը, պարտէզները եւ խորհրդաւոր ըստ ուերներուն մէջ թռչնոց եւ սիրելեաց ծաւիւն արձակելը:

Բ.

Ատենօք Գարեգին մը կար որ այդ փափայլից վրայ դեգերելու ատեն՝ սիրոց թակարդին մէջ բռնուեցաւ, սակայն ոչ բռնողը եւ ոչ բռնուողը արդի երիտա- սարգաց եւ շուշանաց կը նմանէին։ Ի՞նչ է ներկայ դարս, ի՞նչ Տէր, Բանանք ան- համար մատենագրաց նորածեւ դաղա- փարները եւ գրքերը, — ի՞նչ կը տեսնանք յառաջին տողից անտի ընթերցմունքէն, ամենքը մէկ բերան կ'աղաղակեն որ դա- րերնիս պարէլք (illusions) չվերցըներ։

Գ.

Արդ խորհրդածութեանց դալով՝ ու մանք ըստ այս կուլան, ոմանք ալ կը խնդան. ես այդ խառնածայն երաժշ- տութեան միտք չունիմ ձայնս խառնե- լու. ուստի ապագայն եթէ իմանայ այդ դաւլուն անարժանութիւնը կը մաղթեմ որ յառաջ չտանի։ Ներկայ դարս պար- դաւթիւն կը սիրէ, — այս անհերքելի ճշ- մարտութիւն մ'է զոր ճանչնալ հրաւիր-

ուած է ամենայն մարդ որ յամին 1862⁽¹⁾
կ'ապրի, որով նաեւ իւր միտքը ազա-
տել եւ մաքրել ամեն նախապաշարժութիւնը:

Դ.

Բայց ահաւասիկ սոսկալի բառ մը որ
կատակ չվերցըներ եւ որուն ինչ ըլլալը
ոչ ոք յանձն կ'առնէ բացատրել: Յիրա-
ւի ինչ է առանց նախապաշարման ըլլա-
լը. միթէ Աստուծոյ չհաւատով. միթէ
զմարդիկ ատել. միթէ մեծահանճարի մը
ըսածին պէս, յարգանաց պակսութիւնն
է. ինչ է վերջապէս զուրկ ըլլալ 'ի նա-
խապաշարմանց: Յիրաւի չեմ գիտեր. մի
թէ Վօլթէն նախապաշարմունք ունէր:
Բայց այս է, — ինչո՞ւ է — զայն գիտնալ
թերեւս չվայլեր, անոր համար ինծի ալ
պատասխան տուող երբէք պիտի չգտնուի:

Ե.

Բայց խօսքերնիս այն է թէ 'ի նախա-
պաշարմանց զուրկ մարդուն համար Աս-

---

(1) Տողերս գրած տարիս:

տուժոյ արարածները կրնան հմայք ունենալ, այլ մարդկային ձեռագործները ոչ երբէք: Ահաւասիկ քաջահնչող բառ մ'ալ հմայք (prestige) որուն արդի մարդը ուրիշ նշանակութիւն չտար՝ բայց եթէ այն որ կը գտնայ գեղեցիկ աղջկան մը աչքերուն մէջ կամ արեւուն դիմաց վրայ: — Հէ, վասն զի որչափ ճշմարիտ է թէ երկրիս վրայ միշտ աւելի ակնջեղ կայ քան թէ հանճարաւոր մարդ, այդչափ ալ ճշմարիտ է որ ամենայն մարդկային կեղծիք եւ պատրուակ մեր առջեւը ընկած են, որ ամենեւին բան մը չկայ որ ձեռքովնիս դպած չըլլանք՝ եւ թէ այն ամեն բան որ կ'ուզէ ըլլալ պէտք է մեր ձեռքէն անցնի:

2.

Արդի 'ի նախասպաշարմանց ազատ երիտասարդը՝ ծեր եւ իմաստուն մ'է որ փոխանակ հանդերձից զանձը կը բարեւէ, եւ եթէ երբեմն զհագուստը բարեւէ այն ալ շահով է: Եւ իսկ մը, դուքս մը ցըցուր իրեն, աղէկ մը կը քննէ, եւ թէ գեղեցիկ կին մը ցըցունես, չորս կող-

մը պտրտելէն ետեւ սակ արկանելու կը պառկի, եթէ պղնձէ արձան մը, վրան կը զարնէ իմանալու համար որ լեցուն է. — վերջապէս հիմա վայելողը կ'ուզէ նաեւ խորհրդածել. այն գեղացւոյն պէս որ հարսանեաց գիշերը մէկ ձեռքով կլինը կը գրկէր, եւ միւսը կ'երկընցընէր օժտին թոպրակը խառնելու համար, իբրեւ ըստուգելու թէ լեցուն էր:

Է.

Դարուս երիտասարդը երեկուան ծընածն է, եւ թէ ինչ պիտի ըլլայ իրեն յաջորդութիւնը, դայն չեմ գիտեր: Սրգի սերունդը կայ սակայն, եւ անիկայ որ զայս պարզ կենդանիներու շղթային օղ մը յաւելումն կը նկատէ, կուրի պէս կ'ընկըղմի: Ոչ երբէք դար մը եղաւ յորում ապրողները հիմակուան չափ աննման ըլլային իրենց նախահարցը: Պէտք է ըսել. — դար մը չեղաւ երբէք յորում այսօրուան սէս եռանդագին ըլլային մարդիկ իմանալու թէ ինչ են մեր բաղկըները, սրունքները, փորը, ձեռքերը . . . եւ ոչ

Երբէք այդ անդամները այդքան մեծար-
դոյ համարեցան :

Ը.

Արդարեւ մարդիկ հիմա կը ճանչնան
ճշդիւ ամեն բանի վախճանը, եւ այս-
պէսով XIX^{րդ} դարը շատ լուսաւորեալ
դար մ'է : Բայց մեր Գարեգինին դառ-
նանք : Անոնք իրարու հետ վարդէ պը-
սակներով կապեցան, միացան նոքա ինչ-
պէս պիտի միանան օր մը իմ շրթունքս
ապագայ տարիալուոյ մը շրթանց հետ,
եւ ինչպէս (եթէ երբէք գտնամ ուղած
կանացի սէրս եւ սիրտս) առաջին համ-
բուրին հուրը զիս պիտի տոչորէ, այն-
պէս ալ ծախեցան նոքա սիրով, եւ « ոչ
եւս նոյն » եղեն « նոր ձուլեալ 'ի հնոցս
սիրոյ » :

Թ.

Անոր համար իրենց սիրոյն պատմու-
թիւնը՝ զոր ես յանդգնաբար յանձն առի
գրել՝ վախեմ թէ իմ անուսնս մեծարա-
նաց կամ պարսաւանաց խաղալիկ պիտի
ընէ :

Ժ.

Լի էր Գարեգին եռանդեամբ առ ճշմարիտն, արդարն, ազնիւն եւ գեղեցիկն. — արի էր նա անյողդողդ քաջութեամբ մը, եւ ոչ ինչ հոգայր զպարսաւանաց ռամկին, — ինքն որ երկնային ոգի մ'էր ներդաշնակութեան աշխարհին մէջ իջած: Խանդի եւ դերագոյն ազդեցութեան կայծը կը ցայտէր ճակատէն, իւր ուժոյն եւ մանկութեան զգացմունքը աչքերուն մէջ կը փայլէր: Այլ զՆուարդ ճանչնալէն 'ի վեր' հոգւոյն մէջ անխառն յամենայն անմաքուր կրից՝ ազնուագոյն սիրոյն անսպառ աղբիւրը կը բորբոքէր:

ԺԱ.

Իւր աչքերը մանաւանդ՝ ուր չքնադագեղ օրիորդը իրենները ցոլացեալ կը տեսնար, յորս նա կրնար կարդալ Գարեգինի սրտին քարտէզը: Երբ երկու նայուածք յիրար պակչէին, կայծակէ զարնուածի պէս վայրկեան մը յոյժ յոյժ գըգնուանաց ուկիւսնոսին մէջ կը ծփայր օրի-

որդը . . . եւ 'ի զարթնուլն զինքը սուրբ սիրով մը յիմարած կը գտնար, իբրեւ Նէթէյի ջրոց մէջ զաշխարհային տարփմոռցած եւ Վալհալլայի բերկրանօքն զաւատեալ զուարթուն մը :

ԺԲ.

Շատերը տարփանաց պատկերը նկարած են, յորս եռ փափուկ Շիլլէրայ կիրքը կը սիրեմ: Իւրաքանչիւր ոք ըստ իւր զգացմանց դատած՝ չափած՝ կշռած եւ գրած է. եռ ալ կը փափաքիմ կարծիքս տալ: - Սիրահար մարդը իւր ամբողջութեան մէջ աւաղակաց քարայր մ'է. - աւաղակ է միտքն, աւաղակ շրթունք, աւաղակ լեզու, աւաղակ հայեացք, աւաղակ ձեռք, - հոսակ յետոյ սիրտն աւաղակ. այլ այս հետտեալ եւ անվախ հուշկահար խմբին պետն է սիրտը, ամենէն աւելի ահաւորն եւ գաղտնածածուկը:

ԺԳ.

Ո՞վ սիրատանջ կուտաններ, - ինչպէս յելուղակաց ըմբռնեալ հէգ ճանապարհ

հորդը դողդղալով իրենց անագորոյն առաջնորդին դիմացը կ'ելլայ, սպասելով իւր մահուան վճռոյն, այսպէս ալ դուք երիտասարդութեան հրապուրիչ լիզւովն, անոյշ հայեցուածքովը, ցնցող համբոյրներովը զձեզ լքեալ կապել եւ գերել կուտաք. սակայն երբ օր մը, ահաւոր օր մը սիրտ սրտի հանդիպին՝ այն ատեն կիմանաք ձեր սխալմունքը . . . այլ շատ ուշ:

ԺԴ.

Երբ աղջիկ մը ներկայ դարուս տառն եւ հինգ տարեկան կ'ըլլայ՝ ալ միակերպ ամուսնութեան, երիտասարդի, սիրոյ վերայ կը խորհի: Բայց քիչ ատենի մէջ ցընորից եւ էականութեան մէջ եղած ահագին միջոցէն սարսափած անխոհեմութեամբ իւր թշուառութեանը կը դիմէ:

ԺԵ.

Աղջիկ մը կը ճանչնամ որուն տարիքը թէպէտ ճիշդ չեմ գիտեր, այլ հանդիստ 23 տարեկան կայ. ինքը Լուի Վէօյլօի «*Հոգեւորական*» կենն ըսուած վիպասանութեան

գլխացաղնուհի Լուիզին չափ աղնիւ եւ
գեղեցիկ է . եւ այդ չար գիւրքը կար-
գացողը կրնայ դբարեկամութեամբ աղէկ
եւ որոշ գաղափար մը ունենալ : Նախ ա-
ճապարեմ ըսելու որ գեղեցիկ աղջիկը
պարզ բարեկամ մ'է . եւ եթէ ես զինքը
սիրեմ եւս . . . իւր աչքերը ուրիշին վը-
րայ են : Շատ անգամ իրարու հետ կը
տեսնուինք եւ անոր համար մեր խօսակ-
ցութիւնը բռնադբօսեալ չէ , եւ զոր եւ
իցէ նիւթոյ կրնանք ճառել :

ԺԶ.

Երիտասարդութիւն երկու տարիալի ու-
նի զորս շատ աղէկ կը ճանչնամ եւ որք
ինծի թերեւս մերձաւոր են , բայց այն
չէ խնդիրը : Մէկը անձնագեղ , ցուրտ ,
հարուստ , այլ զուրկ յամենայն զգաց-
մանց հիմակուան լիոն (lion) եւ ազատա-
միտ (libre penseur) մը , միւսը տեսքով
եւս վայելուչ , ստակով եւս պակասաւոր ,
այլ բարի քրիստոնեայ եւ անյողգողդ սի-
րող : Առաջինը աներեւ է , շատ անգամ
օրիորդին տունը կուգայ կ'երթայ եւ ի-

քնն յայտնած, կրկնած է իւր բոլոր (ա-
սացութեան) եղանակը այլանդակ չերեւի .
վիպական եւ դասական է . . . Բայց եւ
այնմ եթէ երբէք մէկը ինծի կարենայ
հասկըցնել թէ ինչ ըսել ենք (flamme)
վիպական (romantique) եւ դասական
(classique), - յիրաւի այն անձը ես եւ
րեւելի մարդ կը սեպեմ:

ԺԷ.

Բայց այնուրիշ անդամութեան թողունք .
-միւսը լի պատկառանք եւ վայելչու-
թեամբ, որչափ ալ յուզեալ է 'ի կրից,
սակայն իւր չափը կը ճանչնայ: Աղջիկը
դեղեցիկ է ըսի, եւ որովհետեւ կարելի
է որ առաքինի մարմին մը օգեղ հոգի
մը պարունակէ, ուստի նա սիրէ զդեղե-
ցիկը եւ զճշմարիտը, այս է ըսել թէ
երկրորդ պատանին աւելի կը սիրէ - թէ
եւ դրսէն առ միւսն աւելի հակեալ տես-
նուի:

ԺԸ.

Անցեալները այցելութեան դայի եւ
մինչ տանը մէջ եղող ուրիշ անձի մը հետ

Նստած կը խօսէինք, յաղթող սիրահարը
եկաւ, եւ օրիորդը իրեն քաջ հիւրընկա-
լութիւն քննելով՝ զինքը առանձին խուց մը
հրաւիրեց. հոն երկար ժամանակ կեցան,
ապա տարօրինակ գնաց եւ օրիորդը՝ ականջը
գեղեցիկ օղ մը կախած՝ սիգալով սամա-
րելով մեր նստած սենեակը մտաւ. առիթս
զիս հարկադրեց իւր խնդութեանը մասնա-
կցելու եւ ես ձեռքէս եկածին չափ ըրի:

ԺԹ.

Աղջկան խնդութիւնը մեծ էր, որն
ինծի ներքեց քանի մը հարցմունքներ ը-
նելու իրեն. — զո՞վ աւելի կը սիրես, հար-
ցուցի, յերկոցունց: — Ճշմարիտը ըսելու
համար, պատասխանեց, գիտեմ որ հիմա
անէս ելլողին սիրտը եւ երեւակայութիւ-
նը խանգարած են եւ թէ միւսը զիս ա-
ւելի կը սիրէ. բայց սիրով չը լմնար, ե-
թէ ամուսնանալ հարկ ըլլայ՝ ինծի այս
գեղեցիկ յիշելիքը տուողին հետ կամուս-
նանամ: — Բայց գիտես որ ամուսնութիւ-
նը խորհուրդ մ'է, դու միթէ այդչափ
անանրդ ես, ինքզինքդ, սէրդ, սիրտդ եւ
հոգիդ ծախելու համար . . . :

Ի.

Դու զինքը չես սիրեր՝ նա քու հա-
 ճոյքդ կը սիրէ, եւ արդ գիտես քու ը-
 րածդ. — դու կերպով մը կըսես. — « Հէ՛,
 « պէտք է որ զիս քեզի տամ, բայց ո-
 « ըրովհետեւ զքեզ չեմ սիրեր, անոր հա-
 « մար կուզեմ որ զիս գնես եւ ոչ վայել-
 « լէս, ուստի ահա պայմաններս . . . զիս
 « մեր միութեան օրէն սկսեալ ինչուան
 « մահուան անջատումը պիտի հագցընես,
 « կերակրես, սիրես. ես ուժս եւ գեղեց-
 « կութիւնս պիտի կորսնցընեմ, ծերա-
 « նամ, եւ սակայն դու, եթէ տակաւին
 « քաջանդամ եւ առոյգ ալ ըլլաս, ուրիշ
 « մը պիտի չը սիրես, եւ պիտի ետ կե-
 « նաս այն ամեն հաճոյքներէն որոնք ես
 « ալ քեզի հետ չեմ կրնար վայելել. — Բայց
 « կրնայ ըլլալ որ զիս քիչ մը սուղ գըտ-
 « նաս, անոր համար հիմակուրէն ես պի-
 « տի սկսիմ կարմրնալներով, զիմաց ծա-
 « մածութեամբ եւ սուտ պաճուճանք-
 « ներով՝ քեզի եղածէս աւելի առաքինի
 « եւ գեղեցիկ երեւնալ, եւ քու կրքերդ
 « աղէկ մը վառեալ բորբոքելէն ետքը,

« Երբ դիւ առնես , այն ժամանակ կը տես-
 « նաս որ կարծածդ չեմ եղեր , սակայն
 « բանը բանէն անցնելէն ետքը » . . . :

ԻՍ.

Ահա այս է ըրածդ , նվ օրիորդ , ըսի .
 աղջիկը ամչցաւ , սիրտը ելաւ , այդ ճըշ-
 մարտութեան մերկութիւնը դինքը խըր-
 տեց եւ զլուսոյ բանը զայրացուց . խօսք
 տուաւ ետ կենալու , եւ . . . անցեալ կի ,
 բակի առիւծին հետ ամուսնացաւ . . . Յշ
 թէ երջանիկ ըլլար ասկէ ետեւ եւ զբա-
 րեպաշտ տարիալին կարենար մոռնալ . . . :

ԻԲ.

Լուսնին համար կըսեն թէ ջրերը կը
 սիրէ եւ իրեն կը ձգէ . -անոր համար է
 կարծեմ որ մարդուս վրայ ալ նոյն ազ-
 դեցութիւնն ունի , իրեն քաշելով մեր
 ուղեղը ու սիրտը , որոնք մեր առաւել
 ջրային մասերն են -իսկ կանանց համար
 ինչ ալէտք է ըսել . . . :

ԻԳ.

Փառք , հաճոյք , համբաւ , սլատիւ ,

ինչ էք դուք որ մարդկութեան գլխուն վերելը մեղուաց պէս անդադար կը բըզդաք եւ եթէ ծաղկի մը վրայ հանգչիք եւս անոր սրտէն անուշութիւնը կը ծածէք . -հէ, եթէ իմանայիք աղածրի եւ հեղանաղ աղջկունք որ « Ամուք ամօք չեն գեղ եւ զգօնութիւն » ըստ այնմ կը սիրէիք կամ զձեզ սիրել կուտայիք :

ԻԴ.

Ո՛վ Ադամ, ինչ չար օրինակ էր քու տուածդ, որուն աւանդութենէն ոչ ոք օգուտ քաղեց : Պէտք չէր որ դանձնդ 'ի ներքոյ արկանէիր առ ապրեցուցանել ըզկին - Պէտք չէր որ կանչէիր « յիմ վրայ անկցի ' վրէժ » - Փոխանակ « նա մատոյց եւ ես կերայ » պատասխանելու, եւ թէպէտ իրեն սիրոյն համար « մահաբեր պտուղն » աղէկ կերար, իրեն սիրոյն համար ալ պէտք էիր նախճրել :

ԻԵ.

Ադամ գիտութեան ծառին պտղէն ուտելով յանցեալ, կըսէ Աստուածաշունչը, եւ ես չատ անդամ հետաքրքիր քննած

եմ հարցընելով որ իրեն ալ ինչ բան կը մնար սորվելու այն անմահական, երջանիկ, դրախտավայել կենաց վիճակին մէջ. ի հարկէ ձգողութեան օրէնքը չէր, կամ արեւուն երկրէս հեռաւորութիւնը, կամ երջանկութեան ինչ ըլլալը, կամ որ եւ իցէ ուրիշ բան մը . . . այլ իրեն կը մնար իւր անձին սէրը - անճասիրական հպարտութիւնը, եւ դայն սորվեցաւ, ամիսն : Եւ թէպէտ այդ դիտութեան ամեն հետեւանքը աղետալի է, սակայն ակնահաճոյ պտուղ մ'է, զմարդ կը պատրէ :

ԻԶ.

Բայց մենք խեղճ Ադամայ տուինք յանցանքը մինչ եւային էր, որուն ծնանելէն ինչուան այսօրս շատ գեղեցիկ կին ըլլալը չարաշուք բան մ'է. առաջին կինը ուղեց զինքը աւելի սիրել քան զԱդամ անոր համար խաբուեցաւ. բայց որովհետեւ եթէ այդ պտուղը միայն եւայ ուտէր, իրենց ամուսնութիւնը վրտանգի դրուած կըլլար, ուստի այս ճամբով մեր նախահարքը մեզի աշխարհքիացաւերը գնեցին :

ԻԷ.

Այս դիպուածէն եղաւ որ մարդիկ զիրար մոռցան եւ զիրենք սիրեցին, եւ ինչուան Քրիստոս փիլիսոփայ մը չեկաւ երկրիս որ այնպէս քաջ օրինակով եւ հաստատուն վարդապետութեամբ սորվեցընէր մարդկան Յդեմական կենաց վերստին ստանալու հնարքը, — Սէրէյէ՛ գլխաւնս . — բայց որովհետեւ Փրկչէն 'ի վեր այս օրէնքը պէտք եղածին պէս 'ի գործ դրուած չէ, եւ մեր ժամանակը աւելի սակաւ քան ուրիշ ժամանակներ, ես իմ հաշուիս կը միտիմ թէ ինչուան որ մարդ եղած անտառը չը մտայ, այս սլիտի չըլլայ :

ԻԸ.

Փանի որ ազգ, ժողովուրդ, եւայլն աւուսնները կան խաղաղութիւնը անկարելի է, — 'ի հարկէ երեւելի արանց գնդին մէջ նախադասները ունայն յաղթողները չեն, այլ ուժեղ, ճշմարիտ եւ ուղիղ եւ հաստատ խելք ունեցողները որոնց ըրած բարիքը անմահ մնաց, — բայց դու քանի հաս Զ. Յ. Ռուսօ կրնաս թուել, քանի հողի

խնդրումն հիմա կրցան հասկընալ նոր Կոստ-
կարանը . . . Ուստի այսպէս , վայրենու-
թեան դառնալով մարդիկ պիտի ստիպ-
ուին զայն հասկընալու . -եւ այս այն-
չափ ճշմարիտ է որչափ անկասկած է ին-
ծի համար որ այս XIX^{րդ} դարը համաշխար-
հական յեղափոխութեամբ (révolution sociale)
մը պիտի սպառի :

Իթ.

Ենեւտառններովդ դարը նիւթական
դար մ'է բոլոր գնախ համար -ասոր ա-
պացոյցը ամեն շաբաթ , ամեն օր եղած
դիւտերն են , զորս ծնանողը կենաց հեշ-
տութեան թիւը սկզբունքն է , եւ XX^{րդ}
դարը -սու պատճառէ իրաց՝ չը կրնալ
այդպէս ըլլալ : -Երբ 'ի բնական պայման
կենաց դառնանք -զորն վայրենութիւն
կը կոչեմք եւ որ մեր գերեալ քաղաքա-
կանութենէն բխաւոր անդամ գերազոյն
է -այն ժամանակ երջանիկ բանաստեղծ-
ները , խեղճ *** ին պէս վեց տարի ա-
ռանց օրինակ մը ծախուելու պիտի չը
մնան : Բայց խօսքիս դամ :

Լ.

Ուստի կըսէի թէ յանցանքը կ'ոչն է : Ո՛ւ Սմէլի, գիւթականն զօրութիւնն նուազանց դաշնակութիւններու խառնուրդ, զուարթուն, եթէ քեզի համար սրտէս բղխած խենդութիւնները կրնեմ եւ առանց ամէնալու կը խոստովանիմ, — դու ես յանցաւորը. — ոչ — ոչ, Սմէլի, կենացս մեծ մասը կուտամ չտեսնելու համար այն օրը յորում վրաս նոյն ազդեցութիւնն պիտի ունենաս եւ նոյն հաճոյքը պիտի պատճառես ինչ որ գեղեցիկ օգ մը :

ԼԱ.

Հողւով եւ մարմնով ծաղիկ մ'էր Նուարդ, գեղոյ, մանկութեան, չնորհաց եւ աշխուժից բողբոջ մը, Պարուն մանկական երեւակայութեան շքեղագոյն շղարշովը պաճուճած՝ իւր գեղոյն վաղվոյն առջեւը կը թալկանար, կըսեն մեր Արեւելեան հին քերթողները, եւ իմ դայս կրկնելս ուրիշ մաքով չէ, բայց եթէ ապահովընելու համար որ Նուարդ ճըշմարտապէս գեղեցիկ էր : Իւր սիգապանծ

հասակը Աստղիկան շունչ մ'էր եւ կամ
ժարդայեռ եւ շուշանափայլ անկողին
մը . . . ո՛հ իրեն համար խենդենալը կար-
ժէր :

ԼԲ.

Ի՞նչպէս կրնար որ Գարեգինի եւ
Նուարդայ նման բնութիւններ իրարմէ
անջատուած մնային երկրիս վրայ : Ի՞նչ-
պէս փթթեալ դաշտաց մէջ, ուռճացեալ
հովանեաց տակ կրնային տեսածնուն պէս
դիրար չսիրել : —Սէրը կապ մ'է —երբ եր-
կու սրտեր իրարու կը կապուին, իրարու
ուրախութիւննին եւ ցաւերը կը հաղոր-
դեն :

ԼԳ.

Այսպէս Գարեգին Նուարդայ հանդի-
պած վայրկեանէն ցանկացաւ նմա . Նու-
արդ ալ երգման չսպասեց համոզուելու
համար որ սիրուած էր —ուստի ինքն ալ
'ի հուր ներդաշնակութեան առջորեցաւ :
Իրենց մանուկ սրտերը իրարու բացուիլ
կըղձային : Գարեգին եւ Նուարդ իւրա-
քանչիւրը իրենց կենաց գեղեցկագոյն հա-

սակին մէջն էին -'ի հասակին որ ամենէն
ազնիւ եւ մաքուր հեշտանաց նուիրեալ
է -հասակ մը որուն ամեն օր նոր նոր
հմայք կը բերէ :

ԼԴ.

Նուարդ 'ի տիւ տասանց եւ հնգից ա-
մաց էր .

«Quinze ans ! -ô Roméo, l'âge de Juliette!
L'âge où vous vous aimiez ! où le vent du
matin,

Sur l'échelle de soie, au chant de l'alouette,
Berçait vos longs baisers et vos adieux
sans fin !

Quinze ans ! -l'âge céleste où l'arbre de
la vie,

Sous la tiède oasis du désert embaumé,
Baigne ses fruits dorés de myrrhe et
d'ambroisie,

Et pour féconder l'air comme un palmier
d'Asie,

N'a qu'à jeter au vent son voile parfumé !
Quinze ans ! -l'âge où la femme, au jour
de sa naissance,

Sortit des mains de Dieu si blanche
d'innocence,
Si riche de beauté que son père immortel,
De ses phalanges d'or en fit l'âge éternel! »

ԼԵ.

Իրենց ոսկւոյ հանք պէտք չէր սիրոյ
մեղրը ճաշակելու համար: Այսպէս ահա
իրենք մեղմագոյն եւ վերասլացիկ ցնո-
րից բաժակը կարբենուին: Իրենց թարգ-
ման պէտք չէր — եւ յիրաւի, սիրեկեաց
մէջ միջնորդը խոչնդոտ մ'է որուն ներ-
կայութիւնը երկու սրտից վրայ ալ հա-
ւասարապէս կը կշռէ. — իրենց գաղտնիքն
երկուքին մէջ էր, երրորդ մը դայն չէր
գիտեր որ Արարացւոյն ըսածին պէս՝ ալ
գաղտնիք չմնար:

ԼԶ.

Այս վերջին պատճառիս համար՝ ես
ալ հիմակու հիմա իրենց վրայ ըսելիք
ուրիշ բան մը չունիմ, եւ յուսամ, ըն-
թերցող, որ ինչպէս այս առաջին երգիս
գիտաւորութիւնն էր երկու գիւցաղանցս

հետ բաւական ծանօթութիւն ըրիր, - ուս-
տի աճապարեմ ըսելու, վերջացընելու
համար որ այս իրենց սէրը երեք տարի
քչեց, եւ Գարեգինի իննեւտասներորդ
դարունը պիտի ներէր սիրելեաց . . . ան,
ամենէն չարը իրենց բաժնուիլը եղաւ :

ԵՐԳ Բ.

Ա.

ԱՐԻՍՏՈՏԵԼ՝ զմարդ սահմանեց . — «կենդանի քաղաքական» . — այս առ ժամս այնպէս ըսի : — Ո՛վ վանուց մէջ քաշուած Լաֆոնդէնի մուկեր , էր ամենեւին քաղաքական խնդրոց մէջ չէք մտնար՝ եւ հանդիստ եւ հաճոյ (առաւել ձեզի քան Աստուծոյ) կեանք մը կը վայելէք , ձեւաքննելով որ այս տեսակ բաներէն կը վախճաք . . . : — Այո՛ , այո՛ , իմացայ պատճառը , այն է զի կուղէք միշտ կենդանի մընալ . . . համանունը լեզուադիտաց կը թողում :

Բ.

Ընթերցող , խնդա կամ սրտմտէ . . . բայց կեցի , ինչու պիտի բարկանաս . իրաւունք ունիս՝ վիպասանութիւնս չեմ

գրեր, սակայն ճշմարտութիւններով կը
լեցընեմ թուղթս որոնք 'ի հարկին կրնան
կարեւոր ըլլալ: — Ըսէ՛, ընթերցող, ինչ
կը մտածես արդի վանքերուն, եղբայրա-
տուններուն . . . (դեռ է՞ղ մը անուն կայ
որ այժմ միաքս չեն դար, անիծեալ յի-
շողութիւն, կարծես վախէ՞ղ կամ ու-
րախութենէ՞ղ անդգայ կըլլաս: Յիշողու-
թիւն, յիշողութիւն, մտաց ամենէն մեծ
ձիրքը, ինչպէս երկրիս վրայ միակ եւ
ճշմարիտ ինչը գերեզմանն է, դու այժմ
ինծի պիտի թեւադրես հետեւեալ սողե-
րը, որոնք . . . բանի մը չեն ծառայեր,
մանաւանդ որ հոս իրենց տեղն ալ չէ .
«հող չէ, վախ չկայ» — ասենօք ոմանք
այսպէս կըսէին եւ ամեն անկարգութիւն
կընէին:

Գ.

Ու թը տարեկան եղած ժամանակս Ղա-
թաթիա Յիսուս Փրկչի Եկեղեցւոյն մէջ
Արքեպիսկոպոսի մը Եպիսկոպոս օծելուն
հանդիսին ներկայ էի մէկու մը հետ: Զայ-
նաւոր պատարագին վերջերը — երբ զին-
քը օծող Մեաբապօլիտը զլուխը բաց

կամ դոց, բեմբին բոլոր սպասաւորօքն
դէպ 'ի ժողովուրդն կը յառաջէր, դպիրք
տմանք յաջ եւ ձախ կողմը ապարօշներ
բռնած իրեն կը հետեւէին. —անոր որ զիս
գրկած քարճրացուցած էր՝ հարցուցի թէ
այս խոյրերը որո՞նք են. —անոր որ երեք
մի/թր ունի, եւ ոչ զլուխ ամենեւին...
սպաստասխանեց) :

Դ.

Ուրեմն կըսէի թէ ինչ կը մտածես ա-
տոնց վրայ... իսկ ես պարզապէս խօ-
սելով՝ ասոնք ուրիշ բան չեն բաց եթէ
միմոսական ընկերութիւններ ուր ծան-
րաբարոյութիւն կը պահուի... : Այլ հի-
մա թողունք այդ խնդիրը որ մեզի մեծ
չափ մը չունի եւ գանք մեր հարսանեա-
ցը : Ես զարտուղութիւն այնչափ կը սի-
րեմ, որ յուսամ թէ զայս ինծի կը ներեն .
մանաւանդ որ վիպասանութեանս (վի-
պասանութիւն կըսեմ վասն զի ուրիշ բառ
մը չեմ գիտեր, ապա թէ ոչ բոլոր ըսածս
ճշմարիտ է, ճշմարիտ կարդալուդ կամ
չկարդալուդ պէս...) կարդաւորեալ ու-
րուագիծ մ'ալ չեմ դրած :

Ե.

Ուստի ըսի՞թէ Գարեգին եւ Նուարդ իրարմէ բաժնուեցան, -ինչ եղաւ անկէ անմիջապէս ետքը, -զայն հոս չվայլեր զուրցել. ես իսկ լսածներուս արձագանքը ըլլալով տկամայ կամօք հինգ տարի վերջը հանդիպած գիպուած մը պիտի պատմեմ -այսչափը իմացընելու զոնէ ազատութիւն ունիմ:

Զ.

Ծովի ծփանայ ծածանող հառաչանքները որ վատուծ ժայռերու վարներով աչեաց հետ կը փշրին եւ կը տկարանան, ահա թրթռալով կը վազեն անձաւաց մէջ ապաստանելու, ինչպէս լեզապատառ տղայ մը կը գլմէ մօրը գիրկը: -Ղեկին մօտ ոտքի վրայ է Գարեգին, եւ իւր հայրենիքը, Բիւզանդիոյ բուրաստաններու նման ամուսնիքը, մտաց խորհուրդի պէս աչքին առջեւէն կը հեռանան: Ինչ ախուր տեսարան է այն մարդուն որրանոցը հորիզոնին վրայ ճօճիլը, ինչ ախուր

է այն հայրենեաց պատկերը որ հաւուսն խելքը կը նկարէ, երբ ծովը ելլելով իջնալով, սուկելով ուռելով կարծես աղեկէզ ըլլալուդ վրայ կուրախանայ . . . 3
Տակաւին կը յիշեմ ես ալ, Պօլսոյ ասիունքը հեռուանց կապոյտ կը տեսնուին՝ մինչդեռ ուրիշ եղերք ընդհանրապէս ճերմակ են կամ սև:

Է.

Մէր, ինչ անշիջանելի բոցով մ'այրէիր Գարեգինի սիրտը, մինչեւ մատաղաղեզ օրիորդներ, ուրախութեանց ուկէաններ վրան խնայով չը կրցան մարել, Առաջին անշատումը ցաւալի բան մ'է. ամբողջ ազգեր եւս տրտմութիւն մը կը զգան պատերազմի երթալով, եւ այս անբացատրելի զգացում մ'է. այնպիսի հարուած մը որ զաղիս կը գալարէ, թէ եւ մարդ իրեն քիչ սիրելի կամ տաղտկալի առարկաներէն իսկ բաժնուի:

Ը.

Այլ Գարեգին լալու շատ պատճառ-

ներ ունէր, եւ եթէ իրաւ է որ թշնա-
մինիս ձգելու ժամանակ եւս չենք կրնար
մեր հառաչանքը արգելուլ, ինչպէս մարդ
չհեծէ իրեն սիրելեացը վրայ . . . ըսել
կուզեմ թէ ինչուան որ աւելի դառն ա-
ղէտք մը դայ եւ իւր արտասուքը աչ-
քին մէջ չ'սառեցընէ: Ուստի Գարեգին
կ'ուլար, Անույ յուշովը խոոված Գաղկոյ
պէս: Ես ալ իրեն հետ կուղէի լալ . . .
սակայն, էհ, այդ տեսակ ցաւերը զմարդ
չեն սպաններ, պէտք է որ պատանիք,
թէ եւ իրենց զուարճութեանը համար
ըլլայ, ասդիս անդին պտըտին, վասն զի .

Աշխարհ կաթսայ – ժամանակ հուր,
Մահն է վըհուկ – ի կաթսային եռան յոր-
դոր,

Գլուխք մարդկան ընդ դէսը եւ անցս, –
Մինչեւ ցծերութիւն եփին եւ լինին
դդօն:

Ուստի այսպէս՝ գլուխ մը որչափ աւելի
այս կաթսային մէջ վեր վար տարուբերի,
այնչափ երազ կ'երի:

Թ.

Գարեգինն ձեռն 'ի ծնօտին նաւուն եւ զերբը յենած կ'ուլար, հառաչէր եւ ցնորէր եւ արտասուքը ծովուն դառն ալեաց հեա կը մխանային : Ո՛հ, կենաց ամեն խնդութիւնները հեծութեան մը մէջ կը նուազին : Հօրմէն մօրմէն հեռանալու ցաւին քով ինչ են ծովէն բռնուիլ եւ յուզիլ . . . կըսեն թէ այս վերջինիս համար օգտարադոյն դեղը Պէճագէտ մը ուտելն է : Խնդրեմ, Պարօն, նախ փորձէ, վերջը դիտ ծաղրէ, իրաւ որ ինծի շատ աղէկ ըրած է, քեզի ալ նոյնպէս կը հանդիպի յուսամ :

Ժ.

« Բարեաւ մնասջիք, Բիւզանդեան ափունք, ողջամբ կացջիր, երկիր սիրոյ եւ արեգական : Կանաչագեղ բլուրք, ծաղկաւէտ արօտք, վարդի պարտէզներ, ուր շատրուաններ քաղցր հովանեաց տակ հեղածայն կը կարկաչեն, ինչպէս առաջին սիրոյ առաջին համբոյրը, բարեաւ մնասջիք, ողջոյն ձեզ : Ս,յս վերջին վայրկեանն

ալ . . . եւ ամեն բան կանհետանայ : Ողջամբ կացջիր . . . հոս ահա կը սպառին իմ հաճոյքս եւ ոսկի երազներս , ճշ թէ իրենց յիշատակն ալ այս վայրկենիս սրբտիա թափած արտասուացը մէջ մարէր : Երկինք , կը լսէք իմ ջերմաջերմ եւ սիրաբուղիս ուխտս . . . սէ եթէ չես ուզեր վերստին ինծի պարգեւել . . . :

ԺԱ.

« Սակայն ոչ , սա կապտագոյն Ուլկետներ օդուն մէջ կրնայ ցնդիլ , շանթը դիւս մոխիր դարձնել , ցամաք երկիրը ջուր դառնալ , աստեղք յիրար զարնուիլ եւ փշրիլ , հաստատութիւնը անհետ ըլլալ , այլ ոչ երբէք քու անձկալի դէմքդ սրբտէս ջնջուիլ , իմ իմս Նուարդ , կամ միաքրս քեզմէ զատ ուրիշ բանի մը զբաղիլ : Ո՛չ , հիւանդ սրտի համար դարման չը կայ . . . (այն ատեն նաւը ոտտեաւ եւ ծովու ախտը սկսաւ) , Ա՛հ Նուարդ , ինչ են բոլոր ցաւագարութիւնները . . . սէ , թող մարմինս տանջուի , ես դքեղ կը սիրեմ եւ . . . (զինքը սկսաւ դէշ դանալ)

Նուարդ , իմն սէր . . . (նողկաց եւ ձայ-
նը կտրեցաւ) » :

ԺԲ.

Այն սարսուռ ծանրութիւնը որ տար-
վաւոյ մը կորուստը , մտերմի մը մատ-
նուիլը կամ սիրելի որդւոյ մը մահը կը
պատճառէ - ասիան , դեղագործութեան
ամենեւին չեղոքութեամբը - իւր սրտին
վրայ ալ կը կշռէր . երբ կարծես մենք ալ
իրեն հետ կը դրաւինք 'ի կենաց' մեղի
հետ ալ յոյսը : Ոչ ոք կրնայ տարակուսիլ
որ Գարեգինի հրաժարական ողջոյնը ա-
ւելի աղեխարշ կըլլար եթէ ծովը իրեն
վրայ բռնն մաղձադեղի մը պէս չը բռ-
նանար : Սակայն ինքը . . .

ԺԳ.

« Նուարդ , դուչեց ուժգին վերջին ան-
գամ մ'ալ , այդ ծառին տակ որուն մամ-
ռապատ արմատը քու մեկնելէդ 'ի վեր
արտասուքս ոռոգած են եւ միշտ դալա-
րադեղ պահած , այդ ծառին տակ մեր
դրկախառնումը . . . սքանչելահրաշ հիա-

ցումն . . . սիրտ սրտի դէմ թունդ 'ի
 թունդ տրտիալով , ականջ եւ չթունք
 յիրար պրկած . . . քու համբոյրներդ . . .
 երկնային զգացումն , ինչպէս երկու լու-
 սաւոր ճառագայթից նշոյլք որ յիրար կը
 հորնչին , ինչպէս քնարին մրմունջները
 որ վսեմ ներդաշնակութեան մը մէջ ի-
 րարու կը խառնուին :

ԺԳ.

«Տեղի հետ թափառած ժամանակս
 հողիս հողւոյդ մէջ կը թափանցէր եւ
 մեր միտքը իրենց թռիչքը միաբան կառ-
 նուին . . . սէ , սիրաբորբոք չթունքդ եւ
 սա շառագեղ արեւուն նման երեաներդ
 կը դողդոջէին . . . երբ մեզի կը թուէր
 թէ երկինք եւ երկիր շուրջ զմեօք կը
 ծածանին . . . ինչքի ինծի չէք յիշեցը-
 ներ դուք , նմ ամուսնք , որոնց զառա-
 ջին . . . եւ թերեւս զվերջին հրաժեշտ
 ողջունի տամ : Գու ալ , նմ իմ անուշիկ
 մեծ մայրս , -հոս արցունքը յորդեցան
 -էհ , եթէ ալ մեր մէջը ամեն բան լմըն-
 ցաւ , ուրեմն ողջամբ կաց՛լիր . . . ալ դի-

բար տեսնելիք չունինք թերեւս . . . Էք
թէ զհայրենիս տեսանալու աստուիկ ծա-
րաւս աղետիցս վերջ դնէր . . . լսէ՛ ձայ-
նիս . . . » :

ԺԵ.

Հոս ալ հեծկոտանք իւր ձայնը ընդ-
հատեցին , եւ որովհետեւ արդէն « ար-
քայն տունջիան փառօք 'ի մուտս էր ի-
ջեալ յաղթական 'ի կառայն » եւ արծա-
թադեղ լուսնեակը Պօլսոյ հորիզոնին վը-
րայ շողանշոյլ զամբարի մը պէս կը փայ-
լէր , լերանց վրայ տաքածելով իւր ճեր-
մակ եւ սթայծառ բաշը , եւ աստեղք սլա-
ճուճասէր կանանց պէս ծովուն մէջ ըն-
դարձակ հաւելւոյ մը պէս կը հալէին եւ
փալիլիւղով կարծես կը սամաարէին , ուս-
տի լուսնակին յանձնեց այն անդին ա-
ւաղը եւ ինքը քաշուեցաւ : Այնչափ
սիրտը ելած էր որ հեղատիւղ զեփիւռին
մեղմաշօշափ համբոյրներն եւս չիմացաւ .
նա պառկելու գնաց , քեզի ալ բարձր գի-
շեր , ով ընթերցող :

ԵՐԳ Գ.

Ա.

ԱՐԼՍԷՔ այդ աղաղակները, այդ ծի-
ծաղաց ձայնը, այդ երգոց ներդաշնա-
կութիւնը . . . կամ եթէ չէք լսեր՝ ես
չեմ յանդաւորը: — Եր ճանչնա՞ք այն եր-
կիրը յորում թէպէտ ցուրտ կայ, մութա-
չկայ, յորում թէպէտ նաղանք կայ այլ
դեղ չկայ: Հոն . . . — այլ նկարագրութիւն
ընկու առնուելին ախորժ չունիմ այժմ,
մանաւանդ որ քերթող ալ չեմ: —

Բ.

Հոն աղջիկներ 'ի տես Հայ օրիորդին
մանչ ըլլալ կը փափաքին, իսկ երիտա-
սարդները . . . բայց դայս երեւակայեղ
դժուար չէ: Չար կամ բարի եթէ խոր-
հիս, ուլ ընթերցող, համարէ թէ երկուքն
ալ ըսած ըլլայի:

Այսպէս խտրատանաց տեղի տալուս պատճառ մը ունիմ: — Կը յիշեմ որ Նահապետը, տակաւին Նահապետ չեղած — (ճՖ, այս անուն չկարենալ զուրցելն ալ ինչ ձանձրանալի բան է, մարդ 'ի հարկէ կը ստիպուի երկացն բարակ շաղակրատելու) — իւր նուագներէն մէկը այսպէս կը սկսի. —

«Մի այլ քերթողք բարձր յՆլիկոն հետադօտ,

Բզպատիպապ խնդրէք լար» —

Եւ քը յՆլիկոն դիմելու կարգելու. իսկ նո երիտասարդաց կըսեմ որ 'ի զուր չը ճղնին աշխարհքիս վրայ սուրբ սէր վայելելու: Ճշմարիտ վեհ ոգիք ոչ երբէք իրենց ուղած կինը գտած են եւ պիտի գտնան էականապէս երկրիս վրայ. այդ անկարելի է, — դիտեցէք որ չեմ քսեջ որ իրենց երեւակայած կինը անկարելի ըլլայ, այդչափ մեծ սխալ մը չընելու համար կ'աշխարհի ունիմ, ալ գտնալնին — : Գժուար չէ տեսնալը որ Միլտոնի Եւան կամ Տանդէի Պէտղրիչը այդ քերթողա-

հարց ամուսնացը նկարագիր պատկերը
չեն : Ուրեմն խօսքիս դալով եթէ ներե-
ցի որ թէ բարին թէ չարը երկնեն միտք ,
դիտմամբ էր , վասն զի ստոյգ էի որ բա-
րին երկնող պիտի չըլլայ . « ով ժամանակ ,
ով բարք » . . . :

Դ.

Խնդրեմ , ընթերցող , օգնէ ինծի որ
սա բաւդէն ելլամ : Այսպիսի դրուածք
մը իննեւտասներորդ դարուս մէջ վարած
կեանքերնուս պէս սիրտ կը նեղացընէ ,
— վասն զի մարդ բան չհասկնար կամ գը-
րեթէ : — Լորտ Պայրընի ըսածին պէս , վա-
յելուչ կերպով երգ մը սկսելէն աւելի
դժուար բան չկայ , եւ սակայն որչափ
անտանելի է իմաստուն մարդուն՝ արխ-
մարի մը խնդաղը , այնչափ ալ դժուար
է ինծի քիչ խօսիլը , մանաւանդ ձմեռ
ստեն . . . ով ձմեռ , դու որ դալուդ պէս
դմեղ կը դատապարտես ստէպ քթերնիս
բռնելու . . . բայց խօսքերնուս դառնանք :

Ե.

Յնծութեան ձայներ ըսելու ժամանակըս, նոյն ձայները ուստի կուգան, այն երկիրը ըսի . . . եւ արդ հետեւեալը մոռցեր եմ բոլորովին . Պալղաք Մոնղէնյի համար ըսաւ թէ . «Նա քաջ իրազեկ է զասելոյն, այլ յաճախ եւս անգիտէ զորոց ունի խօսիլ » .-Արդ ես ընդ հակառակն կրնեմ-այսու որ ներկայն թողած ապագայն կը մտածեմ, ասով չեմ ուզեր ըսել որ ես խոհեմ եւ շրջահայեաց մարդ մը ըլլամ . -Աստուած չընէ որ երբէք այդպէս կարծեմ, վասն զի մեծապէս սխալած կըլլամ : Իրաւը այն է որ ես երկու գլխաւոր պակասութիւն ունիմ, սիրելի ընթերցող, մէկ մը խօսքիս մէջ խոտորիլ, մէկ մ'ալ . . . ուշաթափութիւն :

Զ.

Հոս առաջ ինը մէկգի թողլով, ըսենք որ Բարիզի մէջ է հարսանիքը, սակայն հոն է նաեւ վեհն Գարեգինի գերեզմանը,

դոր եթէ մեծատուն հետաքրքիր մը տեսնել հաճի, կրնամ իրեն առաջնորդել, միայն պէտք է . . . միւսն կերեւակայես : Ինծի համար աշխարհիս ամենէն տաղտկալի բաներն երկուք են . գրուածքի մէջ յայտնի բան մը վրկնել, եւ անհամ դերասան մը լսելու դատապարտուած ըլլալ, այն դերասաններէն որոնք սիրոյ կրից մէջ ցուցնելու սիրտ չունենալով ակռանին կը ցուցնեն : Այս ինչ խօսքեր կընեմ . . . բայց դրածս միւսանդամ ջընջելը ատեն կորսնցընել կըլլայ :

Է.

Ո՛վ Բարիդ, մարդուս սիրտը մաշող կասկածը բաշխող քաղաք, ինչ ես այսօր . — Ափսոս, հանճարաւոր մը գերին : Արժանի ես, քաղաքականացեալ Բարիդ, արժանի ես : Առողջի դքեղ նկարագրել, բայց անկարող եմ, — մանաւանդ քու տեսչութիւնդ — դնտոյս թաւալման պէս՝ եթէ վայրկեան մը աւելի երազ դառնար՝ ջուրերը երկիրս կ'ողողէին, իսկ եթէ վայրկեան մը դանդա-

դէր մշտաչարժ մեքենայ հնարելու յոյսը
կը կորսնցընէին մարդիկ։ Սակայն ճըշ-
մարտութիւնը պէտք է ըսել։ Երբ մէկը
քսակին մէջ քսան հազար ֆրանկ դնէ
եւ դայ քու ծոցդ ամիս մը անցընել ու-
ղենայ, յիրաւի այն ամբողջ ամսոյն ա-
մեն վայրկենին կրնայ թէ մօտք թէ մարմ-
նով զուարճանալ, եթէ հիւանդութիւն-
ներն ներկն։

Ը.

Մենք հանդիսին դառնանք։ Ամենքը
կը խնդան, կը զուարճանան — այս պեր-
ճաւիայլ եւ սխնազարդ դահլիճին մէջ օ-
գը տաքուկ է, եւ անուշ շոգի մը չորս
կողմը կը պատէ։ շոգի մը . . . որ ձմեռ
դիշեր առազաստին խուցին շոգւոյն կը
նմանի։ այն որ հանդիսականն չէ այս ըն-
կերութեան՝ չյանդգնիր մօտենալ, նա
որ միանգամ որսուած է այդ ուռկանին
մէջ ալ հեռանալ չուզեր։

Թ.

Դիտած էք, չեմ գիտեր, շամբանեայի՛

վարկալից բաժակը ըմպելէն ետեւ, դե-
ղեցիկ օրիորդի մը հետ պարելէն եւ խօ-
սակցելէն ետեւ, երբ ժամանակը կուգայ
որ պէտք է մեկնինք ցնծութեան ճայ-
ներով ց' ցած վայրերէն, հետերնիս տա-
նելով գլխի թեթեւ ցաւ մը եւ անդոհա-
կան ցնորքներ, սրտերնուս մէջ դատար-
կութիւն մը կը զգամք . . . զոր խօսքով
չենք կրնար բացատրել, այլ որ զմեզ կը
տխրացընէ: Խնդալէն ետքը մարդ ակա-
մայ կամօք կրկնապէս կը ծանրանայ:

Ժ.

Բայց եկու, ընթերցող, զքեզ տանը
մէջ ներկայացնեմ՝ որպէս զի զուարճա-
նաս: Տես ինչ շքեղութիւն. — մեծադոյն
եւ ճոխ փեսան, որ Ռուս-Հայ է, ամեն
բան սքանչելի կերպով կարգաւորած է:
— Կը տեսնաս սա միջակահասակ եւ թը-
խաղոյն երիտասարդը, գրեթէ դալուկ,
դէմքը հաւկթաձեւ, բարձր եւ ծանր
ճակատով, քիթը սլայրընական, մաղերը
սեւ եւ քաջազանգուր, դժադրութիւնը
մաքուր եւ աղնուարարոյ, եւ եթէ Լա-

վաթէրի աշակերտ ես բերնին վրայ պեր-
ճախօսութեան գրօշմը կրնաս նկատել -
կը տեսնաս, այդ գեղեցիկ երիտասարդը,
գանգուր եւ փայլուն մազերը ուսերուն
վրայ ընկած թրթռալով կը ծածանին, -
երբեմն գեղոլոր գանգուր մը ճակտին
վրայ կուգայ՝ եւ իւր ժպիտ արձակած
ժամանակը այդ անմահից խնդութեամբը
գեղանկարեալ գէմքին վրայ մահուան
սեւութիւնն ալ կը խառնուի - իւր աչքե-
րը միշտ ցնորիչ են :

ԺԱ.

Այդ է փեսան, գնա իրեն խնդակից
եղիր: Բայց մեր է հարսը, կը հարցընես,
աղէկ նայէ, կին մը կայ փեսին քով,
ոաքերնին կերպասէ կապերտի մը վրայ
դրած, ձեռն 'ի ձեռին, բերան 'ի բերան
կը խօսին. գլուխնին իրարու աջնչաւի մօտ
է սր կարծես համբոյրը մերձ է. աչքեր-
նին կը փայլի եւ կը խնդայ, տեսնողը
կարծէ թէ իրենք անձառելի քաղցրու-
թիւններ կը զգան երակներուն մէջ հո-
սելով. . . այդ մանկամարդը քեզի ան-

ժանօթ պիտի չըլլայ . - Բայց եթէ չեմ սը-
խալիր, Նուարդն է . - նոյն ինքն, սիրելի
ընթերցող . . .

ԺԲ.

Այո՛, այս առտու Նուարդ ուրիշի
ձօնեց իւր սիրտը եւ ձեռքը . . . Բայց
այնչտի միայն, վասն զի Նուարդայ սէրը
Գարեգինի է : Թշուառ օրիորդ, եթէ
հայրը մայրը զինքը չ'ստիպէին ո՛վ կը
կասկածի թէ ինքը Գարեգինի հետ չա-
մուսնանար : Բայց ո՛վ գիտէ ուր է Գա-
րեգին :

ԺԳ.

Օրէնք է որ ամեն ողբերգութիւն
մահուամբ մը, ամեն կատակերգութիւն
հարսնիքով մը պէտք է լմնայ-եւ ես
կարծեմ որ եթէ Գարեգին հոս ըլլար
այս հանդէսը միանգամայն ողբերգու-
թիւն եւ կատակերգութիւն կըլլար :

ԺԴ.

Բայց ինչ է այն, սիրելի ընթերցող,

դու արդէն իմ գեղեցիկ նկարագրու-
թիւններս մոռցած, եռանդեամբ օրիորդ
Վարդանուշին կը սլշնուս: Իւր կաթնա-
բուղիս լանջերը որ բաց եւ վարդի բու-
րաստանով մը ցանդեալ են, մեղկու-
թեամբ կելլան կիջնան, իւր հովանեալ
նայուածքը կարծես գքեզ կը հրաւիրեն
դալու գլուխդ հանգչեցնելու այդ ծոցին
վրայ . . . որչափ հարսնիքի եւս օր է,
խնդրեմ, ընթերցող, գքեզ մոռնալով
դիս ամօթով չը հանես ընկերութեան
առջեւ:

ԺԵ.

Բայց դու կուզես յառաջ տար ըն-
թերցմունքը, կուզես կասեցուր, ես հաս-
տատապէս համոզուած ըլլալով որ վի-
պասանութիւնս օգտակար պիտի ըլլայ,
յառաջ կը տանիմ. եւ տես այս համոզ-
մունքը ուստի կուգայ:

ԺԶ.

Մայիսի առջի օրը, կը յիշեմ տակա-
ւին, երկու շոյտ երիտասարդներ, Տօն

Խիւանի պէս գեղեցիկ եւ կայտառ, ես
 նազելի մը . . . « միայն սիգանքը մար-
 դուն սիրտը զարնել կուտայ » ո՞ր « այն-
 պիսի ազդեցութիւն մը զոր ես չեմ կրը-
 նար 'ի գիր ամփոփել, եւ ոչ բանի մը նը-
 մանցնել, նման բան մը տեսած չըլլալով .
 Արաբացի նժոյգի մը ըսեմ, քաջոտն եզ-
 նիկի մը . . . չէ, այդ չէ . - հապա իր ձորձը
 հապա իւր անունը . . . Աննա : Ո՛վ երկիր
 սիրոյ եւ գեղոյ, եթէ երբէք զքեզ մոռնամ
 թող սլ անկարող ըլլամ անկէ ետեւ ամեն
 անգամուան պէս . . . ոսկիներ չհամբելու :

ԺԷ.

Այսպէս ուրեմն ձերու վրայ հեծած
 առաւօտեան զով օդը ծծելով եւ արփւոյն,
 որուն ծիրանի բոցը 'ի ծագ երկնից « ծիլ
 ծիլ » կը ծփայր, փառաւոր գալուստը
 ողջունելով ժուռ կուգայինք : Այլ մեր
 սրտերը գոհ եւ լի էին . ժամանակ մը յոյ-
 սը եւ իղձը զմեզ ազատ թողած իւրա-
 քանչիւրին սիրտը իրեն աշխարհքն էր,
 երկու ընկերներս բնութեան հոգ չէին

տանէր եւ զԱննա գիտելով, ընուին, լը-
նուին, ընուին . . . եւ ոչ լիանային :

ԺԸ.

Իսկ ես որ թէպէտ արեամբ եւ սրբ-
տով իրենցմէ կրակոտ էի, ձիոյս ուշա-
դրուլթիւն չընելով քիչ մը ետեւ մնացեր
եմ, եւ դէմքս . . . կարծեմ նոյն ժամա-
նակ երեսիս վրայ քաղցր ժպիտը չէր
փայլեր, պահուըտած էր խորամանկը,
որ եւ իցէ առթով մը դող ելած տատ-
րակի մը պէս որ ոստոց մէջ պահուըտած
կը դիտէ իւր իգին ընթացքը եւ յանկարծ
կը վազէ անխոհեմին վրայ զինքը . . .
մայր ընելու համար: Չէք գիտեր, սիրե-
լի օրիորդ ընթերցող, որչափ վտանգա-
ւոր է երբեմն ժպիտը, այն ժպտին հա-
մար կըսեմ որ երբեմն Պ. Ք. ին, Պ. Յ.
ին կը բաշխես, վասն զի յայտնի է թէ
ինծի շնորհածներդ չեն կընար երբէք
չատ հետեւանք ունենալ:

ԺԹ.

« Դարձեալ կը մտածէ », կանչեց Ան-

նա եւ ես ժպտելով իրեն նայեցայ . « Ո՞վ
 գիտէ որպիսի ցնորից մէջ կը ճօճայիր ,
 որ երջանիկ երկիրը կը ճեմէիր . . . -բէհ ,
 ըսի խնդալով , այնպէս բան մը կը խոր-
 հիմ որ 'ի գործ դնել անկարելի է , բայց
 եթէ դու ներես կամ հրամայես . -կը հը-
 րամայեմ , ըսէ » -Այն ատեն առանց եր-
 կրնչելու - « կը հնազանդիմ , - կը մտածեմ
 թէ մէջերնիս նվ ամենէն աւելի շնորհօք
 եւ զրգանօք կրնայ դքեւ փարիլ » . - Եւ
 նոյն ժամայն « յիրաւի ես ալ կուղէի զայն
 դիտնալ , պատասխանեց Աննա » . - Բնչ
 մօքբով , զայն չեմ գիտեր , - գիտցածս այն
 է որ ըսուածը 'ի գործ դրուեցաւ :

Ի .

« Եւ ես տանէի զյաղթանակն » . - Սըր-
 բոյն Գրիգորի Նիւսադուոյ խօսքը իւրա-
 քանչիւր ոք կը յիշէ . « Աստուած որոց
 զբարիան գործեն՝ յաղթանակս բաշխէ » .
 - Ուստի ես որ , Փառք Աստուծոյ , նախա-
 տեսութեան ձեռքով յաղթանակը առա-
 ջուց առի ստուգապէս կը դաւանիմ որ
 վիպասանութիւնս բարիք պիտի ընէ :

Այժմ միտք չունիմ ըսելու թէ ինչ հա-
ճոյք :

« . . . Զոր առաջին համբոյր քաղեալ
'ի սիրելւոյ ազդեն 'ի սիրտ . . . »

Մանաւանդ որ հանդերձ բոլոր ջան-
քովս եւ կենդանացայտ երանգօք անկա-
րելի է որ կարենամ ընթերցողացս զայն
զգալ տալ : -Ո՛հ —

« Զինչ ցնորքդ համայն առ գրգանս
նախկին սիրոյ համբուրի » :

(Այս տեսակ նիւթերը Լ. Պայրենի
կամ Պ. Ս. Հէքիմեանին կիցնայ գրել , եւ
ոչ ինծի կամ քեզի , ճիւ ընթերցող . . .)

ԻՍ.

Հէյ , քերթողութիւն , քերթողու-
թիւն , մարդուս ինչեր քերթել կու-
տաս . . . եւ մանաւանդ դուք , ճիւ տա-
ղաչափութիւն , յանդ , վանդ , ոտք . . .
սկսած ժամանակս միտք ունէի ոտանա-
ւորի վերածել վիպասանութիւնս -բայց
չուզելով Ալֆրէտ տը Միւսէի ըսածին
պէս խնդալ ձեւացընել երբ 'ի.ներքուստ
լամ անձայն մանաւանդ որ «կաղ գնալու»

ալ հրաման չկայ -էհ, կանչեցի:

«Յանգ, վանդ եւ ոտք յաւէտ տարցէ ձեզ սատան»:

ԻԲ.

Աղէկ գիտեցէք որ զՄուսան կամ
զուսանն չեմ վաներ՝ գիտնալով որ վաս-
տակարեկ եղած ժամանակս կուգան խաչս
վերցընելու: Աստակ մէկդի, եթէ գրուած-
քովս կարենայի երաժշտութեան կամ բա-
նաստեղծութեան սէրը ներշնջել, ինք-
զինքս չատ երջանիկ կը համարէի. -ե-
րաժշտութիւնը սիրեցէք, ով սլատանիք
եւ դատերք, վասն զի ով որ ներդաշնա-
կութեան գեղեցկութիւնը չղգար ոչ եր-
բէք կրնայ ճշմարիտ սիրոյ վերասլացիկ
դրդանքը վայելել:

ԻԳ.

Երաժշտութիւնը, որ ես անկարգ սի-
րով կը սիրեմ, արիւնս եւ գլուխս կեռա-
ցնէ սրտիս բաբախմունքը երազելով:
Ինչ որ կը բացատրէ լսած ներդաշնակու-

Թիւնս զիս ուժեղ կերպով մը նոյն կրքին հաղորդ կընէ, եւ նոյն իսկ երգին եղանակը անցնելէն ետեւ՝ քանի մը ատեն կը պահեմ այդ ազդեցութիւնը — զայս երաժշտութիւն մը լսած ժամանակս կը դըրեմ:

ԻԴ.

Իւր մշտները բանտին դերի եղած թիւաւորը ի՞նչ կընէ: Գատապարտելոյն ի՞նչ է միակ միսիթաւանք: Ի՞նչ կընեն այնչափ տառապեալ մահկանացուք որոնց մշտներիմ ընկերը կամ միայնութիւն կամ թշուառութիւնն են: — Աերդեն, եւ այն թեթեւ շունչը թախծանաց մռայլ եւ թանձր ամպերը կը հալածէ: Երգին ազդեցութիւնը թէպէտ ամենայն ընութեան վրայ իշխեցող՝ աւելի զօրաւոր է դերի էից քան ազատաց վրայ:

ԻԵ.

Ո՞րն է այն գեղարուեստը որ սիրելութեամբ եւ զգացմամբ միայն կը սնանի: Ո՞րն է այն գեղարուեստը որ թէ նաեւ

ուրախ, կրքոտ, ողբալի կամ մեղամաղ-
ձոտ ըլլայ՝ մեր մաղձը մեղրով կը խառ-
նէ, եւ զգլուխ եւ զսիրտ կը բարեխառ-
նէ եւ մեզի ամեն բան մոռցընել տալով
զմեզ կը զմայլեցընէ: Ո՞րն է այն գեղա-
րուեստը որ Հայտընի, Պիթովընի, Մո-
ցարդի, Պախի, Քլըքի, Վէպէրի եւ ան-
մահին Ռօսինի թելադրեց հետզհետէ, սի-
րոյ, ռխութեան, երգիծանութեան եւ
ցասման կրքերը հրեշտակաց լեզուովը
խօսիլ:

ԻԶ.

Այդ օգոց թագուհին դաշնակութիւն-
ներն է: Երբ արդի ուսումնականները հին
դրոց մէջ երաժշտութեան տրուած շքեղ
ջատագոգութիւնները եւ իրեն ընծայուած
հրաշալիքները կը կարդան, չեն կրնար
այդմանց միտք հասցընել, եւ որովհետեւ
այդ արուեստին գործադրութեան մէջ
չեն տեսնար բան մը որ այն ներբողը
կամ սքանչելիքը հաստատէ, ուստի ըզ-
խեղճ մատենագիրները երազատես կը
կոչեն եւ կամ «սուտ է» ըսելով կը մե-

ղաղրեն զիրենք. առանց մտածելու որ այդ պատմադիրները իրենց դարուն ամենէն խոհական, իմաստուն, խոհեմ եւ առաքինի մարդիկներն են:

ԻԷ.

Պիւրէթ (ամենէն անմեղաղրելին դոնէ, որովհետեւ իր ծանօթութիւնները զինքը աւելի արդարաբան պէտք էին ընել) կը համարի թէ բոլոր այդ պատմութիւններ են եւ կը պնդէ թէ Որփէոսի, Տերպանդրոսի ներգործած ազդեցութիւնները իւրեանց երաժշտութեան քան զմերն դերազանցութիւնն չեն ապացուցաներ: Պիւրէթ որ զնախնիս վայրենի եւ անղգայ կը կոչէ, 'ի հարկէ կը մոռնայ որ անոնք Ներոպացւոյմէ շատ առաջ զգացին գեղարուեստից գեղեցկութիւնները:

ԻԸ.

Գնա Անգղիացւոց հարցուր. Հենրիկոս ութերորդ երբ ակնարկելաւ նուագածուք եւ տրուպատուք որ վայրի բարուց գեղջուկ Որփէոսներն էին, մէջ տե-

զէն անհետացան, եւ այդ թագաւորը Անգղիացւոց վրայ նոյն ազդեցութիւնն ըրաւ ինչ որ Ներոն Հռովմայեցւոց . այսինքն թէ արիւննուշտ բռնաւոր մ' էր եւ միայն իրեն կը պահէր զերաժշտութիւն սիրելու եւ մշակելու հաճոյքը, արուեստ մը որ իրեն այնչափ օտար էր 'ի հարկէ որչափ սրտահեշտ եւ անդորրիչ էր այլոց համար :

Իթ .

Պարսիկը զերաժշտութիւն չէին սիրեր եւ վտանգաւոր արուեստ մը դայն կը նկատէին : Բարիզի իմաստասէրները կըսեն թէ 'ի Մարաց ընդունեցան նոքա քաղաքականութեան արշալոյսը եւ զերաժշտութիւն -բայց ես կուզեմ որ Պարսիկը 'ի Հայոց սորված ըլլան բամբուհաբութիւնը, որով եւ հետեւեցնել թէ Հայք երգասէր են բնութեամբ : Ա՛հ, ինչպէս կը փափաքէի տեսնալ եւ լսել Արտաշէսի հարսանեաց օրը Հայոց աղջկանց պարը եւ երգը - ո՞վ գիտէ ինչ գեղեցիկ էին անոնք եւ (ինչպէս կը կարծեմ) թէպէտ

կիսամերկ եւ գրգալի կամ կրքալի, —այլ պարկեշտ:

Լ.

Ի՜նչ հիացուցիչ դէմքեր կան մեր մէջը, հիացուցիչ իբրեւ այն յոյժ անճառ բանդագուշանքը որ քնոյ մէջ կուգայ երբեմն ցաւերը սփոփելու, երբ լքեալ սիրտը միայն երազներով կը սփոփի. անուշ իբրեւ ցուրտ շիրմի մը տակ փակուած սիրոյ յիշատակը, մաքուր իբրեւ մանկըաւոյ մօրը վերադարձուցած փայփայտանքը. եթէ այդ տեսակ աղջիկները երաժշտութիւն սորվին եւ բանաստեղծութիւն սիրեն պաշտելի չեն ըլլար . . . :

ԼԱ.

Երեսնամէ կեանք եւ լոյս առնողները հանճար չեն ըլլար. —վասն զի, յիրաւի, ինչո՞ւ մեր մէջը Ռօսինի մը, Վ. Հիւկոյ մը չկայ. ինչո՞ւ մեզմէ մեծ գերասան մը չելլար, վասն զի այս ալ ազգի մը մեծ

պատիւ է, մեծ դերասան մը ըսելը ժողովրդեան ուսուցանող մը, դայեակ մը, կրթիչ մը, վարժապետ մը ըսել է:

ԼԲ.

«Գուլլէիմոս Դէլլ եւ Մովսիսի» հեղինակը երկրիս վրայ չինկած զուարթնոց պարակից էր 'ի հարկէ: Ո՞վ գիտէ արդեօք իւր հոգին գոռոզացեր է մեծութեան վրայ եւ Աստուծոյ ցասման հանդիպելով յերկիր թաւելեր եւ անիծեալ մարմնոյն բանտին մէջն է նետուեր: Ո՞վ գիտէ թէ իւր երգերն ալ անցեալ երջանկութիւն մը, երկնից մէջ նուազած Անմահին ունկնազուարճ երգերուն մշուշ յիշատակը չեն:

ԼԳ.

Գանկարանութեան եւ խտրադիմաշութեան դպրոցին հիմնադիրը Կալլ, սովորութիւն ունէր ընկերութեան մէջ եղող ամեն անձանց գլուխը դիտել եւ իւր

դիտողութիւնները տեսրակին վրայ դը-
րել։ Օր մը 'ի Միլան ընկերութեան մը
մէջ հանդիպեցաւ երիտասարդ նուագա-
ծուի մը, զորն առաջին անգամ կը տես-
նար եւ որ իր խելքովը եւ բանից ճար-
տարութեամբը զամենքը կը զարմացնէր։

ԼԴ.

Տեսրակը հանեց եւ գրեց «Աչք դե-
ղածիծաղ. ժմիտ խորհրդաւոր եւ թա-
փանցիկ. ճակատ կարակնաձեւ. ազ-
դու թելադիր. հանճար ստեղծիչ. կորով-
շնորհք. առատութիւն. ներդաշնակ հլու-
թիւն»։ Ռօսինի էր այդ երիտասարդին
անունը. անուն մը որ Վալլի զայդ գրած
միջոցը բոլորովին անծանօթ էր։

ԼԵ.

Ի՞նչու այսպէս պատանիք մեր մէջը
չեն տեսնուիր։ Դուք Եւրոպացի գիտնոց
ըսածին մի՞ նայիք, որ զմարդ կրնան յու-
սահատեցընել, անոնց հնութեանց վրայ
գրածներէն մէկը կարդալ հնար չէ ա-
ռանց ամեն վայրկեան հանդիպելու սա

հասարակ տեղւոյն « անշարժն արեւելք » :
Գերմանացիք - եւ այս զիս շատ կը դար-
մացընէ - արեւելք միջոցէ եւ ժամանա-
կէ դուրս կապրի կըսեն զինքը արհամար-
հելով: Շողոմութիւնը չափազանց է,
վասն զի ժամանակէ եւ միջոցէ դուրս
եղող միայն Աստուած կայ:

12.

Ի՞նչ . . . « անշարժն արեւելք » . հի-
մա , այս , բայց հին ատեն . . . ի՞նչ Պուտա-
հա , Ոսիրիս եւ անոնցմէ ետքը Պաքոս
որ անթիւ բազմութեամբ կը սկսին աշ-
խարհքիս չորս կողմը պտըտիլ արուեստից
եւ գիտութեանց դանձը սփռելով , ի՞նչ
Եբրայեցւոց միշտ տատանեալ եւ թա-
փառական ազգը որոց կրած աղէտքը
Վոլթերի ջղային ցաւ կը պատճառէր , ի՞նչ
Աղեքսանդր եւ Քսերքսես որ բոլոր ազ-
գերը ետեւնին ձգած միակերպ կարչա-
ւեն - ասոնք անշարժ են . . . դարմանալի
բան , բայց ձեր շարժմունքը մէկ մը հին
աշխարհին հետ բաղդատենք . . . :

ԼԵ.

Սակայն մեր խօսքին գանք: Կրսէի թէ Հայք զերաժշտութիւն կը սիրէին. հիմա ալ կերեւայ թէ Ռուս-հայերը, որ այս հանդիսիս մէջ բազմաթիւ են, մանրավէպ նուագ կը սիրեն, անոր համար ահա կը հրաւիրեն Հայ անձ մը յերդ: Հոս անցուցած երգերս գուսանին երգածներէն մասունքներ են՝ զորս ես մեծ աշխատութեամբ աւանդութեան բերնէն քաղեցի - թէ որ իրրեւ ոտանաւոր կամ իրեւ բանաստեղծութեան արդիւնք մը չունին, դոնէ հին եւ ինքնագիւտ են: Այդչափն ալ գիտցած ըլլաք որ այդոնց հեղինակը Շայիր Անտոն կըսուի եղեր. -ինչեան -զայն չեմ գիտեր:

ԼԸ.

Կիթառին առաջին հառաչանքները լսուեցան... Դժգուք որ երկայն մաղայլ կարճ խելք ունիք, դուք մանաւանդ լսեցէք գուսանին... կուզեմ ըսել թէ

ըստ կեցեք քիչ մը որ իւր երգը լսուի .
—հէ, եթէ կանայք լուռ կենալ գիտնային
եւ երիտասարդները ժողկալութիւն . . .
քայց չեն գիտեր :

ԼԹ.

Իւրաքանչիւր ոք գիտէ թէ քանա-
տեղծութիւնը դրախտավայել հաճոյից
ղգացումը եւ հիացումն է, երաժշտու-
թիւնն ալ, իւր քոյրը, այն հմայից կեր-
պով մը մարմին կուտայ կընթաւորէ
որով քերթողը կիսկատար կերպով մը հա-
ղորդ կընէ ունկնդիրները իրեն զգաց-
մանցը : Գծուար չէ տեսնալը որ զայս հե-
տեւեալ երգոց առթիւ չեմ ըսեր :

Խ.

« . . . . . »

« Յորժամ Նուարդ ես 'ի քո գիրկ

Գիրք

Շրթունքս շրթանցդ կից անբաժան

Նան

Յերազոց մեր քաջաց անոյշ

Յուշ

Սիրտ իմ տրոփէ . — երթ դոչեմ վիշտ

Միշտ » . . . :

ԽԱ.

« Աղջիկ դիմացդ լուսադեղ
Կիզում տուփանցն 'ի ձուլել
Համրոյր
Հուր : —

Աղջիկ սիրեմ դիմ գլուխ
Փափուկ 'ի ծեց քո յենուլ
Հնչել
Սէր : —

Աղջիկ յայնժամ մոռանամ
Ձաղէտս եւ վիշտս իմ համայն
Եւ դիւ
Եւս : —

Աղջիկ եկ մուտ յառազատ
Եւ ունիցիս դիւցազանց
Արդանդ
Անդ : . . . »

Այս երգը բնականապէս հոս պէտք է
վերջացած ըլլայ, եթէ, չեմ գիտեր,
հեշտասէր եւ մեղկ բանաստեղծը աւելի
խորերը չէ դացած . . . : Ըսին ինծի թէ
ասոնք նուագելէն ետքը երբոր շատ ա-
ղաչեր են Անտօնի, յանձն տուեր է իւր
« Հրաժեշտ սիրոյ » ըսուած երգն ալ դայ-

լայլել-որուն ես շատ բան չեմ հասկնար,
բայց դու, երկու պատճառի համար, ա-
ւելի աղէկ ընել ջանա, ընթերցող:

« Բաղդին յիմ ձեռս փշրեցաւ կոյժ
Մահու մնամ ես անժոյժ
Յոյժ:

Աննա յաւէտ 'ի բաց-
Յոյս եւ սիրոյ անուրջ անկաց
Անց .-

Յինէն 'ի բաց եւ քո հըմայք
Չ'է աղետից զինեւ զենջակ
Այդ-

Մահ, հաս հապա, հով ամուսին
Աննայիս ձեր, քան, գողար վասն իմ
Զկին .

Օրհնեալ լիցին յամայր քո ձեռք
Որ զայս յինէն եհան եղերգ
Երգ:

Ռոմանս մ'ալ նուագեր է, որուն ոտա-
նաւորներէն միայն առաջինը գիտեմ-որ է:
« Զարչալուսոյն սրբէր զարտօսը ջինջ
վարչամակ . . . » եւ պատմութիւնը ամ-
բողջ հարսանեաց վերաբերեալ արտա-

վէպ մըն է, բաւական եռանդով գրուած, եւ զոր հիմայ ատեն չունենալով, ուրիշ անգամ մը քեզի կը պատմեմ, միայն դու մաղթէ որ հարստանամ: Աղքատութիւնը ախտ մը չէ, շատերը դայդ ինձմէ առաջ ըսին, սակայն այդ խորհուրդը միշտ եւս ամեն տեղ դիմացա է:

ԽԲ.

Իմ երգելու ժամանակաւ ալ հասաւ, հով Ապողոն-սակայն ես շատ գոռոզ եմ, զկլին երգել չեմ ուզեր: Արդէն ալ ըսի, կեանքը զիս տաղտկացուց. —սրտին վրայ չոր անապատ մը կրել, ապիկար եւ ռամիկ անձինքներ, ատելի առարկայներ չորս կողմը ունենալ, միթէ այս կեանք է. եւ սակայն մեռնել ալ չէ... ոչ կապրիմ ոչ մեռած եմ... Բէհ, էր թէ մեռնէի:

ԽԳ.

Բնութիւնը մարդոց համար եղած է, մարդ բնութեան համար... ես որ եւ ոչ պղտի զգացմունք մը կը կրեմ 'ի յիս, ինչ վիճակի մէջ եմ արդեօք: Բնութեան հետ վերաբերութիւն մը չունիմ... եւս

առաւել մարդկանց հետ-բէ՛հ դուք սիրել
կըսէք, ես սիրով չեմ յագեւնար . . . կամ
թէ պիտի չը յագեւնամ, զայս ես յառաջ
քան զսիրոյ հաճոյքն ճաշակելու կիմա-
նամ եւ կը յայանեմ :

ԽԴ.

Ո՛չ, այդ ձեր սէրը ինձի բաւական
չէ . . . եւ սակայն ես ալ կը փափաքիմ
զգալ . . . այո՛, զգալ եւ այնպէս որ մարմ-
նոյս կարողութենէն եւ կազմութեան
վեր ըլլայ, սիրաս փարատի, ուղեղս ճա-
թի . . . հոգ չէ, զգացման տեսակը, հա-
ճոյ կամ վշտալի բաւական է թէ զգամ . . .
մահ, եթէ դու կրնաս այս փափաքս կա-
տարել, հա՛ն, ես գրեզ չարիք չեմ հա-
մարիր, այլ ինձի համար դերագոյն բա-
րին :

ԽԵ.

Մարդուս սիրտը անհուն անօթ մ'է
որ կը փշրի եթէ չը լենայ. ո՛վ թշուառ
Վէրթէր, երէկ լմնացողի քու պատմու-
թիւնդ . . . ես այն դրուագը յորում դու
եւ Շարլօդ վերջին անդամուան համար

զիրար ընդ գրկեցիք յիշելով կը վշտանամ ,
կը մեղամաղձոտիմ . . . :

ԽԶ.

Յիրտս կը դատարկանայ փոխանակ
լեցուելու . . . սիտիս մէջ կը փրփրայ ,
կեռայ արտասուաց յորդ առու մը որ 'ի
հարկէ դուրս կը վիժէր եթէ դուք զիրար
չը համբուրէիք . խեղճ տարփալիք : Նւ
արդ գիտէք թէ որչափ ծանր է սրտին
մէջ արդեւուել , սառեցնել արտասուք մը . . .
որ պիտի հոսէր մեր չուառականի մը բե-
րած համակրութեամբը շարժած :

ԽԷ.

Խեղճ Վէրթէր քու այս վիճակդ մար-
դուս ուղեղին ցաւ կը բերէ . . . ամեն բա-
նէ գարչել կուտայ՝ վասն զի քու կեան-
քէդ աւելի սիրելի անձդ , հոգւոյդ քոյրն
դքեզ համբուրելով մը կը լքանէ կոր յա-
ւիտեան , ներկայն եւ ապագայն խաղ
կընէ իւր աչքին առջեւ , որուն ալ բան
չերեւնար , եւ զգերեղման . . . ծաղկա-
պատ եւ հանգիստ բնակարան մը կը ներ-
կայայնէ , իբրեւ թէ մէկ երջանկութիւն

մը կորսնցնելով պիտի կարենամ միւսն
ստանալ, որ է մահ եւ ամենայնի մոռա-
ցութիւնը եւ սրտիդ անդորր անզգայու-
թիւնը ցուրտ հողին տակ . . .

ԽԸ.

Հէ . . . համբոյր մ'էր այդ, եւ նայէ
զմեզ ինչ տխուր խօսքերու բերաւ. բայց
կիմանամ որ երթալով կը տխրիմ, այնպէս
որ հարսանիք ըսելու ատեն, մահուան վրայ
թերեւս պիտի խօսիմ . . . մահուան վրայ
որ քու տխրութեանդ եւ ուրախութեանդ
ատենն ալ միանգամայն քեզի երեսը ծա-
մածուելով կը ծիծաղի . . . իբրեւ թէ զքեզ
ծաղրէր :

ԽԹ.

Պարը սկսաւ : Տես երբ քմածին սիր-
դօին պէս կսկըսի մարշը ձեռն 'ի ձեռին
մարդարտէ օղտմանեակի մը պէս կ'սկսին
դառնալ-աղջկանց սեւ մազերը իրենց
ձերմակ պարանոցներուն վրայ կիյնան
(այնպէս որ իրենցմէ մէկ հատը բաւա-
կան է տասը բանաստեղծ խնդեցնելու)
թերեւս տակէն ծիծաղելով եւ ծա-

ւիւնն արձակելով, գլուխնին եւ մէջքերնին շարժելով՝ ոմանք ալ ցատկելով կը պարեն:

Ծ.

Հոս բարեկամաց խումբ մը գիրար պատած, իւրաքանչիւրը իրեն եւ վայելչութեան ամենէն յարմար կերպովը նստած, կը ծխեն, կը խօսին: Հայերը խօսակցութեան ատեն շատ աղաղակ կը հանեն, եւ զայս գիտած եմ ինչպէս ուրիշներն ալ կրնան ընել. բայց, ամիսոս, միայն խօսակցութեան ժամանակ կաղաղակեն:

ԾԱ.

Մատաղ տղոց եւ աղջկանց ընկերութիւն մ'ալ հոս կը խաղան: Իրենց փառաւոր պատմութեանը, մեծ եւ սեւ աչքերը, անուշ եւ ծիծաղկոտ աչտերնին, կիսաբաց նռան պէս կարմիր, երկայնաձիգ մազերը, զմայլեցուցիչ ձեւերը, խօսող նայուածքնին, անմեղութիւննին, երկնային շնորհք երջանիկ մանկութեան, — վերջապէս բոլոր այդ Ռափայէլի վրձինին արժանի կատարեալ պատկեր մը կը ներկա-

յացընեն . այլ խմաստասէր դիտող մը թե-
րեւս հառաչէր . . . մտածելով որ այդ
մանկտիքը մարդիկ պիտի ըլլան , աղջիկ-
ներն ալ օր մը գերիներ պիտի անուցա-
նեն իրենց ճերմակ ծոցին կաթովը . . . :

ԾԲ.

Ուրիշ կողմ ծերեր եւ վարդապետներ
ժողոված ծանր կը խօսին . Եէնիչէրեայ հետ
չատ վերաբերութիւն ունեցող մ'ալ , ո-
րուն գլխէն ամեն բան անցեր է , իրենց
իւր արկածքը կը պատմէ : Նրբեմն եր-
բեմն զուարճացընելու համար , խօսքը
փոխելով , կը սկսի խաբուած երիկներուն
աղէտքը պատմել . . . (այս ոտաւ չէ) :

ԾԳ.

Գարան մը պատրաստուած է ուր ա-
մեն տեսակ խմելիք կը գտնուի նոյն խակ
արեւելեան ըմպելիքներ , տեսակ տեսակ
խաղողի , նարնջի եւ նռան օշարակներ ,
անուշներ , խմորեղէններ , բոլոր այս կի-
սաբոլոր կարգած , ամենքը բիւրեղեայ
ամաններու մէջ , պաղոց առատութեանը
չափ չկայ . - Մոքայի սուրճն ալ ըստ ա-

բեւեղեանս ոճին եփած յախճապակեայ թա-
սերու եւ ոսկեճամուկ սկահակներու մէջ
կը հրամցուի: Աւստի այս կողմը եկողներն
ալ սակաւաթիւ չեն:

ԾԴ.

Բայց տես ամենքը հոգներ են կայթե-
լէն: — Ալաւսը նոր հնարուած կայթ ըլլա-
լուն այն ատեն՝ շատ խաղացին, թերեւս
անկէ է: Գիտեմ, ընթերցող, որ շատ
կը փափաքէիր այս պարուրին մէջ դըտ-
նուիլ, դոնէ սրտի բարախմամբ գիտե-
լու համար այդ այտերը որ կարմրեր են,
այդ լանջերը որ ձգականութեամբ ելլա-
լով իջնալով քեզի ալ ախորժ կը բերեն
ճօճելու: Բայց ինչ . . . սիրտդ պիտի տա-
տանէր, գըեզ պիտի լքանէր անոնց թըռ-
չելու համար, եւ սակայն տակաւին ա-
նոնցմէ մէկուն չհասած պիտի հարկադ-
րուէր ետ դառնալու ամօթխած տխրու-
թեան քօղն վրան առած:

ԾԵ.

Սակայն ինչ ըլլայ ըլլայ՝ դու չէիր ու-
ղեր այդ հանդէսէն զրկուիլ. երբեմն ջըն-

Ջինն բանի մը մարդ ջերաջերմ կըղձայ կը
մաշի մինչդեռ ուրիշ անգամ իրեն շա-
հաբեր եղած իրին անփոյթ կըլլայ, — այս
ալ մարդկութեան խենդութեանց կարգը
անցընենք, եւ սակայն իրիկուն մը պառ-
կելու ատենդ անկողնիդ մէջ նստէ եւ
բոլոր օրուան մէջ ըրածներդ յիշելով դա-
տէ. կշռոյն մէկ կողմը անձնական շահդ
դիր, միւս կողմը դորձքերդ. եթէ շահդ
աւելի կը կշռէ դու խելացի ես, եթէ
անշահասիրութիւնդ աւելի կը կշռէ դու
խենդ ես:

ԾԶ.

Կան փիլիսոփայներ որ կ'ըսեն թէ՝ ե-
թէ ըրածներէդ քեզի շահ մը կայ կա-
տարեալ մարդ ես. կան ուրիշներ ալ որ
հակառակը կը պնդեն — որը ընդունինք :
Չեմ դիտեր յիրաւի. Մահացու կեանքը
նման է գիշերական քնոյ որ 'ի սկզբան
անդ առաջին մրափն անոյշ եւ թեթեւ
կ'ըլլայ եւ երթալով կը թանձրանայ եւ կը
ծանրանայ — ոմանք մտադուարձ երազոց
մէջ կը ճեմեն որ սպառելու մօտ կար-
թընցընեն դմարդ որ գինքը Սատուածու-

թեան եւ յաւերժութեան դիմաց կը դըտ-
նայ, ոմանք ալ արհաւիրաց երազներ կ'ը-
նեն. արդ եթէ կարելի է երազը 'ի միտ
առնել, կենաց ալ ինչ ըլլալը կ'իմացուի:

ԾԷ.

Խնդութիւնները կ'անցնին, ցաւերը
կ'անցնին, երջանկութիւն մը այս արեւ-
ուոն տակ չհասուննար, ամեն բան կ'ապ-
րի որ տխրութեամբ մեռնի, վաստկած-
նիս կը կորսուի, եթէ սրտերնիս բանի
մը հետ կապուի այն ալ մեր ձեռքէն կը
կորզուի, եւ թերեւս սիրած բարեկամդ
պիտի տեսնաս օր մը դալուկ, դաժան,
ցուրտ, անշարժ, անզգայ, որ ողորմ եւ
սարսուռ դղրդիւն մը ընելով հողին տակ
պիտի իջնայ - հոն, հոն ամեն բան կը լը-
մըննայ: Երբեմն դաշտաց մէջ թափառե-
լու ժամանակս՝ յանկարծ մահուան դա-
ղափարը միտքս կը դրաւէ, Թերեւս կո-
խած հողիս տակ ոսկերոտիք կան, օր
մ'ալ մարդիկ իմ վրայէս պիտի անցնին,
օր մ'ալ այդ արեւը իր մայրն պիտի խո-
նարհի, եւ երեկոյին ցուրտ խոնաւ եւ
միգախառն ցօղը իմ կարծրացած անդամ-

ներուս վրայ պիտի իջնայ, զերկիր եւ
զամենայն ինչ զովացընելով եւ կենդա-
նացընելով, բայց ինծմէ . . . :

ԾԸ.

Սակայն մահուան անկողինը զիս կը
թալկացընէ, չեմ կրնար իմանալ թէ ինչ-
պէս այս կեանքով, երիտասարդութեամբ,
առողջութեամբ, շարժմամբ, ուժով լի
մարմինը գարշելի առարկայ մը դարձած
հողին տակ պիտի փտտի. — ինչո՞ւ այդ
գաղափարը զմեզ կը սոսկացընէ. բայց ե-
թէ այն Աստուծոյ դրած կարգն է չար
չկրնար ըլլալ — ուրեմն այս պարզ առանց
պատճառի վախ մըն է զորն պէտք է մեր
մտքէն ջնջել-ի՞նչ կերպով-այն մարդուն
կամ Աստուծոյն կենաց վրայ խորհելով
որ մահուան յաղթեց . . . :

ԾԹ.

Բայց ահա պարտն էրքէդդէր դաշնա-
կին առջեւ անցաւ: Աստամ, Պէրթինի, Խը
Պէրիօ, Քրամըր, Հէրց, Քալքպընըր, Լից,
Մոսքէլէս, Բրիւտան, Սիվօրի, Դհալըրկ,
Թիւլու Զիմէրման եւ էզմը այսպէս կո-

կորդային բաղաձայններով զինուած քա-
ջամատն բխանիսդաց եւ արդիսդաց զըն-
դին մէջ կրնայ սեպուիլ նաեւ այս էր-
բէդդէրն ալ, որ առաջնոց պէս Քաղիմիր
Մարդէն արդիսդին մատնամարզը ընդու-
նեցան կամ թէ ըսեմ կատարելագործե-
ցին :

Կ.

Իրեն հետ հրաւիրեց նա յերգիհոն ըզ
պարոնն Ատիւրան, որ Ռամօ, տ'Անդէն,
Քուբրէն, Պալպաղը, Սէժան, Մօզարդ,
Քէլլըր, Պախ, Հանտէլ, արդիստներու
կարգը կրնայ սեպուիլ: Հէրմանն Գեր-
մանացի ջուլթակահարն ալ որ զականջս
իրենց ներդաշնակութեան կապող եւ ըզ
սիրտ եւ զմիտս յափշտակեալ յանմահից
կայանը վերամբարձող հիացուցիչ ջու-
լթակահար Դօրրէլի, ստեղծիչն քօնսէր-
թօյի, Արքանճէլլօ Քօրէլի, ստեղծիչն
Սօնաթի, Դարդինի, Վիօդդի, Բականի-
նի, Պացօ, Լաֆօն, Վիէօդան, Ալար,
Ադօ, Տալիտ, Էրնսդ, դասուն պարակից
է. ձեռքն առաւ Սղրատիվարիոսի պար-
ծանքին պսակը, անուան յորջորջումը :

ԿԱ.

Երկու գերմանացի արդիսէներ, ա-
սոնց հետ նաեւ Գաղղիացի մ'ալ. ինչ
հրաշալիք պիտի չընէին: Նուադածնին ալ
իրենց ճարտարութեան արժանի էր. այ-
սինքն Հանտէլի «Մէսիայն» — Հայտընի «Ա-
րարչագործութիւնը» — Պիթուլընի «Յի-
սուս 'ի լեառն ձիթենեաց» եւ եռանգուն
Մօցարդի «Առեւանգելն 'ի սէրայէ» եւ
«Ֆիկառօյի հարսանիք» ըսուած օրէնա-
ներէն մասեր: — Ասոնք իբրեւ կարգէ
դուրս մարդիկ՝ հրաւիրելոց խնդիրքը կա-
տարեցին. — վասն զի սրահին մէջ օրքէսդը
կար արդէն պարելու համար յարդար-
ուած:

ԿԲ.

Սակայն լսէ. — Տակաւին կը խօսին, կը
խնդան. . . տես ամեն դիմաց վրայ գե-
ղեցիկ լոյս մը կը փայլի-աւելի պայծառ
քան հարիւրասողեան բիւրեղեայ դամբա-
րին պաղպաջիւն լուսոյ ցնցուղը: Մոմե-
րը կը հալին. . . իրենց հետ մէկտեղ կը
մաշի նաեւ որկորժեաաց սիրտը. . . ա-

նոնք որ կելլան կը մտնան եւ կերակրոյ
հօտը առնելով . . . իմ եւս ուտելու ա-
խորժս կը բերեն . այլ ես չեմ ուզեր այդ
վտանգաւոր գլխոյն վրայ խօսիլ , որպէս
զի վերջը մրմռալու տրտնջալու չը հար-
կագրուիմ : Բայց անա թեւ թեւի մտան
եւ սիգապանծ յոտին 'ի քայլ . . . կը հառ-
նին ինչուան սեղանատան դուռը : « Ա-
նուշներ ըլլայ » ըսենք , նվ ընթերցող ,
եւ հեռանալու ջանանք որպէս զի « մե-
տէնիս չուղէ » :

ԵՐԳ Դ.

Ա.

Այս չորրորդ երգս կսկսիմ եւ խոսուր եմ. . . : Մահը տեսած ունիս : — Հայր մը ունէի որ գորովազին սիրով կը սիրէի : Եթէ կենացս ճամբուն վրայ յոյս մը վերադէպէր — կերթայի զինքը տեսնելու եւ ամեն բան կը մոռցուէր : Եթէ մէկը զիս լիկէր, եթէ ցաւ մը, վիշտ մը, տաղա-կութիւն մը սիրտս նեղէր, եւ կամ տը-խուր իրականութիւնը հողիս չարչարէր՝ զինքը տեսնելու կերթայի եւ սրահս թոյ-նը կը հոսէր :

Բ.

Առանց կիրքս իմացնելու՝ կերպէս եւ նայուածքէս ինքը մտացս խորը կը թա-փանցէր, կը ժպտէր, ասոր անոր վրայ կը խօսէր — այն ատեն կը թմրէի, միտ-քս կամաց կամաց իր սրահապաններէն կը թօթուուէր, տառապանքս եռանդի կը փոխուէր, եւ իրմէ բաժնուելով այնպէս մարդու մը կը նմանէի որ երկար ատեն

անշունչ ծովին տակ կենալէն ետքը յան-
կարծ ջրին երեսը կելլայ եւ կը շնչէ :

Գ .

Հայրս հիւանդացաւ : Ես միշտ թըշ-
ուառութեան զօնը եղած եմ եւ հօրս հիւ-
ւանդութեան ատենն ալ աղքատութիւնը
զիս չթողուց :

Դ .

Հայրս տեսնելու կերթայի-կարծեա թէ
խօսելու ձիրքը կորսնցուցած էր-համբ էր,
անքոյթ նայուածքը կը թափառէր , դի-
մացը վրայ անճառելի տխրութիւն մը
դրօշմուած էր եւ չէր խօսեր : Սակայն երբ
աչքերը իմ վրաս կը վերցընէր՝ իւր նայ-
ուածքին մէջ այնպէս ողորմագին թախ-
ճանք մը կար որ հողիս տրտմութենէն
անզգայ կապչէր :

Ե .

Երիկուն մը ուշ տուն դարձայ . փողո-
ցին ծայրէն սողուն եւ տկար լոյս մը տե-
սայ հիւանդին խուցը , - զարհուրանք մը ,
ցուրտ դող մը բոլոր անդամներս ցնցեց :

Դրան առջեւ համեւելով, ահաւոր խոր-
հուրդ մը մտքիս դիմաց կանգնեցաւ...
կուղէի փախչել:

Չ.

Լուսինը իւր մեղամաղձոտ լուսովը մեր
լոկի թաղը կը լուսաւորէր—իւր շողը սեւ
եւ հսկայ նոճեաց վրայ կիյնար—հայրս
գլխուս վրայ ցաւոց անկողինին վրայ
սպառնալիք էր—սիրտս սասաթիկ ուժով կը
զարնէր—:

Է.

Լուսինն, աստեղաց, նոճեաց նայե-
ցաւ—լուսթիւն—դարձեալ լուսթիւն—միշտ
լուսթիւն—սէ գոնէ կարենայի լսել այդ
մեղամաղձոտ լոյսը որ լուսնէն կը հոսէր—
բայց ոչ...:

Այդ նոճիները ծեր են, լուսինն ալ
աւելի ծեր—ես երիտասարդ եմ:—Այն որ
ստեղծեց բոլոր ասոնք շատ մեծ, շատ
մեծ, շատ զօրաւոր, շատ գեղեցիկ է.—
Տես հովը լուր է: Լուսինը իւր ընթաց-
քը կը շարունակէ:

Ինչո՞ւ իր Արարչին իրեն գծած շըր-

Ջանէն դուրս չցատկեր... Բնչ կատարեալ հնազանդութիւն. — երկինքը մեծ եւ բազմաբնակ է, բայց աստղ մը կարծես ինքնահաճոյ քիմք մը չունի: Ո՛վ Արարիչ, դու ահագին, ահաւոր, խենդեցընող, մեծազօր ես—թող քու կամքդ միայն կատարուի:

Ը.

Յետոյ ներս մտայ, տանը մէջ կը քընանային, բայց հայրս արթուն էր: Հարցուցի թէ ցաւերն զինքը կարգիլէին հանգչելու—միշտ համր, միշտ տխուր նայուածք մը, ցուրտ, մարած, բայց հիմա անքթիթ... ահաւոր, ահաւոր:

Թ.

Ոտքը ինկայ եւ թայ ձեռքը սեղմեցի խենդի պէս, երկնցոյց ճակատս շփեց, ճիգ մը ըրաւ ելլելու, գլուխը բարձին վրայ ընկաւ, աչքը բոցավառ էր, աղիտդորմ, վայրենի էր—եւ ես աղաղակելով դառնապէս կուլայի:

Ժ.

Բերանը չբացաւ, բայց զիս իր քովէն

բաժնեցին: Կէս գիշերը արթնցուցին—
հայրս մեռած էր, ճրագ մը առի եւ գացի
մեռնողը տեսնելու: Անգամները սառած,
երեսին միտը դացած եւ միայն ոսկրները
մնացած չարչարանաց կնիքովը դրօշ-
մեռած—անդորր—անդորր—անդորր:

ԺԱ.

Այդ անդորրութենէն վախցայ, կար-
ծեցի թէ զիս ալ պիտի գրաւէր—մազերս
քսամեցան—չլացի վասնզի զգայութիւնս
կորսնցուցած էի: Ահաւասիկ մահը—տե-
սած ես. զիակի մը նայած ես—հըր է
վայրկեան մը առաջ զայդ կենդանացնող
ուժը . . . :

ԺԲ.

Վիպտասանութիւնս սկսելուս վրայ
չզջացեր եմ: . . . . .

. . . . .

Ահա ես մտացս որոշումն ըրի, վի-
պասանութիւնս յառաջ պիտի տանիմ,
ուղողը կարգայ, ուղողը թող լքանէ:
Այսօր գեղեցիկ օդ մը կընէ, եւ կարծես

հասեր է այն եղանակը յորում տարիա-
ծուն կըսէ:

« Que loin de ce palais, loin des bruits
de la terre,

Sous un petit bois écarté

Tout se réunira dans un tendre mystère

Pour m'enivrer de volupté;

« Oh! te voir! et sentir sur la pelouse
verte

Que, n'osant plus me refuser,

Tu permets que ma bouche à ta bouche
entr'ouverte

Demande gun long et chaste baiser, »

Եւ տարւոյն այս եղանակը բնականա-
պէս գարունն է, ապա թէ ոչ խեղճերը
կը մսէին: Ուստի թէպէտ դեռ Յունուարի
27 ն է (օր յորում 1822 ին Յունաստան
ինքզինքը անկախ հրատարակեց) այլ ես
կուզեմ որ գարուն եկած ըլլայ . . . դե-
ղեցիկ օդը իմ վրաս աղէկ աղդեցութիւն
ունի:

ԺԳ.

Ուստի զիրենք ձգեցինք ճաշոյ հաճո-

յից մէջ . ահաւասիկ անոնք ոչ միայն ուղածնին այլ ուղածնուն չափ ալ կուտեն , վասն զի հաղիւ երկու հարիւր հոգի են հրաւիրեալները եւ միայն խրախճանաց համար հինգ հազար ֆռանգ վասնուեցաւ . . . (մի կարծէք թէ սուտ կը խօսիմ) : Եւ արդ այն փոքրը անով աւելի մեծցան . . . ոչ ըսել չըլլար , ուստի այն , աւելի մեծցան . . . հինգ հազար ֆռանք որպէս զի փոքր անհանգիստ ըլլայ :

ԺԴ .

Սակայն իրենց ըրածը անխելքութիւն չէր , կամ թէ ըսեմ այդպէս ընել չէին կարծեր եւ կարծել ալ չէին ուղեր : Ո՞վ իրեն խենդութիւնները չունիւ Անցեալ տարի այս օրերս քու անհաւատարմութիւնդ կուլայի , ո՞վ ժիւլիա , եւ սակայն դայս գրած ժամանակս մանաւանդ թէ զքեզ յիշած ժամանակս ամենեւին չեմ այլայլիր , այլ ընդհակառակն ըրածիս վրայ կը խնդամ որ հիմայ . . . այն դեռ ուսերս երիտասարդ են , սակայն իրենց կրած գլուխը ծեր է :

ԺԵ.

Այլ լուռ կեցէք . . . այս ինչ ձայն է . տեսէք , հոս մէկը ամուսնացելոց երջանկութեանը համար նուազ կը մատուցանէ : Կարծեմ թէ ձաշը լմննալու վրայ է . -եկու , ընթերցող , քաշենք հանենք սա անդուծ բաղմականները . . . թերեւս բարեգործութիւն մ'ալ ըրած կըլլանք : Այլ ահա ելան . ինչ տարբերութիւն կը տեսնաս իրենց վրայ . . . քիչ մը գլինին շատ փախեր է , բայց հող չէ :

ԺԶ.

Բայց տես ինչպէս խնդալով , աղաղակելով , գլորելով . . . չէ , գլորելով չէ , հապա ամեն քալալիէն տամայի մը թեւ տուած կայթելով , ցնծալով սեղանաժուռնէն դուրս կելան : Այլ ես :

« Սիրեմ ղկայթ ոտից 'ի պտր » -

Բայց տողիս քերթողին պէս , աւելի կը սիրեմ զքեզ .

« Ո՛վ կապուտակ

Աչեզ հրեշտակ » :

Ջրհեղեղէն գիտենք որ սէր ջրով կը

մարի, այլ կերեւայ թէ գինւով աւելի
կը բորբոքի :

ԺԷ.

Ժամանակը, ինչպէս որ իւր սովորու-
թիւնն է, դուարճութեան մէջ շուտով
կանցնի: Ժամ է խաղաղ, յորում անկող-
նոյ մէջ սիրոյ սրսկապանքն կը քակուին,
յորում հեշտ փափկութեամբ եւ համբոյր-
ներով թուլացած մարմինը կը պատրաս-
տուի արշալուսոյն եռանդագին ճառա-
գայթիցը իր վրայ ցօղած նոր ուժը քա-
ղելու — ժամ է յորում ինծի պէս մինակ
պառկողները՝ թեթեւաթեւ երազներու
մէջ կը թափառին, ժամ է յորում ինծի
պէս մինակ պառկողները՝ եթէ նինջ չեն
ունեցած՝ եւ այս մինակ պառկողներուն
ստէպ կը հանդիպի՝ կը լսեն ազադադին
առաջին հաւախօսութիւնը: Վերջապէս
Ռօմէօի եւ Յուլիէդայ հրաժեշտի ողջու-
նի ժամէն ժամ մը առաջ:

ԺԸ.

Յանկարծ դուռը բացուեցաւ, եւ գե-
րեզմանէ փախած ծեր քահանայ մըներս

մտաւ . — Նուարդ սոսկաց : Ալեւոր եւ
պատկառելի ծերունի մ'էր , երկայն մօ-
րուքը ինչուան դօտին կիջնար , ձեան
պէս ալիքը ինչուան ուսերը կիջնային .
բայց երբոր նայուածքը Նուարդայ վրայ
ձգէր , նա կը խռովէր . իր կերպարանքը
անանկ բան մը ունէր որ կարծես թէ եր-
կար ատեն բաց գլխով , բոպիկ ոտքով ,
բուերու հետ ընկերութիւն ընելով ա-
ւազուտ անապատներու մէջ տանջեալ
ուրուականի մը պէս թափառէր էր :

ԺԹ .

Ներս մտաւ , երկու մարդիկ ալ ե-
տեւէն երկայն բարակ սնտուկ մը բերին
սրահին մէջ տեղը դրին եւ ելան . ծերը ,
—բարեւ ձեզ , ըսաւ , հայերէն լեզուով :
—Աստուծոյ բարին , կրկնեցին բոլոր հայ
հանդիսականներն՝ ծեր քահանային հա-
յերէն խօսելուն վրայ ապշած : « Դուք
հոս հարսնիք կրնէք , յառաջ տարաւ
նորեկը , ո՞վ է աները :

Ի .

— « Ես , կանչեց Նուարդայ հայրը մօ-

տենալով, բարի եկար մենք հիւրասէր
 եւ Աստուծոյ պաշտօնէից մեծարանք մա-
 առցանող անձինք ենք, այսպէս տե-
 սանք հօրերնէս, հրամմէ՛, բարի լիցի
 դալուսող եւ օրհնութիւնդ մեզի երջան-
 կութիւն բերէ՛: -Լաւ, ուր է աղջիկդ:
 -Ահաւասիկ, ըսաւ Պետրոս (այս էր Նը-
 ւարդայ հօրը անունը) եւ հարսը ելաւ
 ծեր քահանային ձեռքը պաղաւ:

ԻՍ.

« Աստուած օրհնէ, կրկնեց ծերունին
 ուր է փեսան, -եւ երիտասարդը խոնար-
 հելով իրեն մօտեցաւ: Այն ատեն Պե-
 տրոսին դառնալով - այդ լծակցութեամբ
 աղջկանդ եւ այս առոյգ երիտասարդին
 երջանկութիւնը ըրիր-հարցուց ամուս-
 նացեալները ցուցնելով. -Իւր ձեւը եւ
 հնչմունքը լսելով Նուարդայ ականջնե-
 րէն եռացած կապար իջաւ եւ սրտին վը-
 րայ թափելով պաղեցաւ. բայց հայրը
 աղջկան այլայլութիւնը առանց տեսնե-
 լու. այո՛, կրկնեց. -Թող աստուած դքեղ
 վարձատրէ, ըսաւ:

ԻԲ.

Դու այլ, ըսաւ փեսին, հաւատարիմ
 պիտի ըլլաս այսօր Աստուծոյ եւ կնոջդ
 առջեւ ըրած խոստմանցդ. — Այո, ըսաւ
 փեսան: — Աղջիկս, ըսաւ ծերը Նուարդայ,
 դիտես ինչպէս պէտք է ըլլայ կողակից
 մը կատարեալ ըլլալու համար: Աղէկ կին
 մը պէտք է երեք բանի նմանի, բայց ոչ
 բոլորովին: Նախ պէտք է կողնջի նմանի
 որ միշտ կը պահէ եւ կը կրէ իւր տնակը,
 բայց պէտք չէ որ այդ կենդանւոյն պէս
 բոլոր ունեցածը վրան առնէ: Երկրորդ
 պէտք է արձագանքի նմանի լծակից մը
 որ մինակ երբոր կը հարցնեն պատասխան
 կուտայ, բայց պէտք չէ որ արձագան-
 քին պէս ինքը ամենէն վերջը լսէ: Հոսկ
 յետոյ կողակից մը պէտք է քաղաքին ժա-
 մացուցին պէս կատարեալ միակերպու-
 թիւն մը ունենայ. բայց պէտք չէ որ
 այդ ժամացուցին պէս այնչափ ձայն հա-
 նէ որ բոլոր քաղաք ղինքը լսէ: —

ԻԳ.

Բարի ամուսնացելոց Աստուած միշտ

խաղաղութիւն եւ արիւնք կառաքէ,
-Գայէք: -Ամենքը նստեցան, բայց ամե-
նուն աչքը ծերունւոյն վրայ էր, ամեն-
քը պատկառանք իր խօսելուն կըս-
պասէին:

ԻԳ.

Բայց յիշեցէք որ, ըսաւ, ուխտագրու-
մը չկրնար երբէք երկրիս վրայ բարեբաւ-
տութիւնը ճանչնալ: Մտիկ ըրէք: Երէկ
երիտասարդ մը խուցս եկաւ եւ այսպէս
խօսեցաւ.

ԻԵ.

«Ես կանուխ երջանիկ եղայ, բայց
այն շուտով անցաւ, եւ յետոյ շատ չար-
չարանք, շատ ցաւ քաշեցի, եւ հիմա կու-
գամ գիրկդ մեռնելու: Ատենօք աղջիկ մը
կը սիրէ: Թեւ թեւի տուած իրեն հետ թա-
փառած ատեննիս՝ մեր երկայն եւ քաջա-
դանդուր մազերը իրարու կը խառնուէին,
նէ, ինչպէս իրարու կը նայէինք եւ կը պըշ-
նուէնք... Բայց սիրելիս մեկնեցաւ եւ
անկէ ետքը ես ալ չուզեցի լոյս տեսնալ,
ճակատս եւ աչքերս միակերպ սքողած էի

մաղերովս . կը կանչէի զինքը . . . եւ երբ
 ձորին ծոցէն անձկալոյս անուէնը կը կըրկ-
 նուէր կարծելով թէ քովս է , խենդեցած ,
 չորս կողմը կը վազէի զինքը բռնելու , գըր-
 կելու . . . յոգնութենէն մարմրած , սրտիս
 եւ ծնկերուս ուժը քաղած գետին կիյնայի
 մեր ծառին ոտքը եւ ուրիշ բան չկարենա-
 լով ընել , յուսահատութենէս դառնապէս
 կուլայի . Ա՛հ արդեօք սիրելիս մեր դառն
 անջատմանէն ետեւ կրցա՞ւ սրտին մէջ
 այն անուշութիւնը զգալ որ կը վայելէր
 մեր մատաղ սիրոյն անգին վայրկեաննե-
 րուն մէջ , երբ անտես ուժ մը զմեզ
 յիրեարս կը մղէր : Այն օրը . . . ճէ այն
 օրը . . . սիրելիս ջուրին վրայ կը ծփայր
 եւ ալիք թունդ ելած ամեն կողմէն կը
 վազէին զինքը տեսնալու կամ համբու-
 րելու համար . այս բաղկներս , ես
 զինքը ջրէն հանեցի . այն օրը զինքը
 անզգայ գգուեցի , երակներուն մէջ պա-
 դած արիւնը իմ հրածորան համբոյրնե-
 րովս թռթռեցուցի-լաթերը չորցուցի-
 բայց երկրորդ օրը զինքը առին տարին ,
 ո՞վ գիտէ ճշտ . ո՞վ կրնայ ըսել թէ որչափ
 արցունք թափեցի , Աստուած միայն զայն

գիտէ : Եւթեանս կէսը գնաց . . . Թռաւ
կը կանչէի . . . սէ, որչափ զիրար կը սի-
րէինք, կը յիշէ արդեօք սիրելիս, ինծի
պէս մատաղ սիրտ մը, արդէն հիւանդ
եւ մահուկ սիրտ մը, պէտք էր անհնա-
րին ցաւոց յանձնել եւ լքանել երթալ :
Սակայն բոլոր բնութեան, ազգականաց,
բարեկամութեան եւ արեւնակցութեան
զօգերը հինգ տարի եւս կրցան զիմանալ
զիս արգիլելու, եւ տես ինչպէս երկրէս
եւայ : Աղջիկ դրացի մը ունէի . խեղճը
որչափ գեղեցիկ էր ինքը, այնչափ ահու-
լի եւ դառն բազմ ունեցաւ : Այն ժանտ
պառաւը որ զինքը գերւոյ պէս կը նա-
յէր՝ վերջապէս աղջկան այնչափ ատելի
եղաւ որ աղջիկը հարկադրեցաւ տար-
փածու մը փնտռելու : Յոյն մը զինքը սի-
րել ձեւացուց, պառաւը զօրիորդը սաս-
տիկ կը չարչարէր . եւ նա ամեն տան-
ջանք յանձն կառնէր իւր տարիաւոյն
սիրոյն համար : Ի՞նչպէս պատասխանեց
Յոյնը բոլոր ասոր . — Զինքը զառածելէն
եւ խաբելէն ետքը, ձգեց փախաւ : Այս
հարուածին վրայ չկրցաւ զիմանալ փա-
փուկ օրիորդը, եւ ալ ինքզինքը իւր դեք

վերակացուն կատաղութեանը յանձնեց .
 ուտել , խմել , չէր ուզեր-դմահ կը կան-
 չէր : Սակայն խուժադուժ յոյնը խեղճ
 աղջկան ցաւերը աւելի ծաղրելու եւ
 զայրացընելու համար , օր մը թշուառա-
 կան ծառայի մը ձեռքով իրեն լուր դըր-
 կեց որ ինքը ամուսնացեր էր եւ թէ ալ
 յուսալ պարապ էր : Նոյն ժամանակ աղ-
 ջիկը մատակ սուիւծի մը պէս ծառային
 վրայ կը յարձակի , նա կը փախչի , եւ
 օրիորդը իւր տխուր հառաչանքներուն
 պէս կը մարի : Ա՛հ , ի՜նչ կայ երկրիս վը-
 րայ աւելի տխուր քան թէ սիրոյն զոհ
 եղած օրիորդ մը որ ծառ եւ ծղիկ միան-
 դամայն մահուան մանգաղովը հնձած է :
 Ես ալ ներկայ էի իւր յուղարկաւորու-
 թեան հանդիսին . ես ալ արցունք մը
 ընծայեցի այդ հայ հրեշտակին բաղդին ,
 սակայն անողորմ յոյնին ըրածին վրայ
 զայրացած վրէժխնդրութիւն կը կանչէի :
 Հէ՛ն Յոյները զիս գոհացընել խոստացան ,
 ինծի հետ բարեկամացան , իրենց կղզի-
 ները զիս հրաւիրեցին . եւ այսպէս այդ
 դիպուածը ըրաւ որ կամաց կամաց ես
 ծովու աւազակներու ընկեր կամ գլուխ

սեպուեցայ , վասն զի իմ կամքս իրենց
պատգամն էր : Քիչ ատենի մէջ իմացայ
որ այն ամբարտաւանը չարաչար մահ-
ուամբ մը սատկեր է եւ այն ատեն հան-
գիստ սրտով միտքս դրի որ այդ կղզի-
ներէն մէկը մեր բնակութիւնն ընեմ :
Հոն բերեմ սիրելիս եւ ծառայեցնեմ , քաջ
եւ հաւատարիմ բազկըներով որ ուղածը
կատարեն , այդ կղզին մեր եգեմն ըլլայ
եւ ընդ մէն մի համբոյր բոլոր տիեզերաց
հաճոյքը պարունակած ըլլայ : Սակայն ճա-
կատագիրը գործքերը ուրիշ կերպով կար-
գադրեր էր , եւ օր մը երբոր ծովեզերեաց
տեղ մը կը թափառէի , հետեւեալ ար-
կածները եկան գլխուս : Շիյվէնադ . . .
երբ առաջին անգամ իր նայուածքը . . .
սակայն երանի կըլլար որ մենք երբէք
իրարու չհանդիպէինք : Այսրկեան մը իւր
վարդացան այտերուն նայեցայ , չկրցայ
երկար տոկալ , շառագունեցայ , երեսէս
սկսաւ կրակ ելլալ , — կին մ'էր տեսածս ,
եւ միայն զինքը կը սիրէի , եւ սակայն
աչքերս լեցուեցան , վասն զի կարծես Շիյ-
վէնադ իրմէ բան մը գողցեր էր : Մա-
քուր եւ պայծառ էր նա իբրեւ արեգա-

կան առաջին լուսացնցուղ ժամիտը, փա-
փուկ իրրեւ դարնան բամպականման ամ-
պիկ մը, դողալու եւ հիացուցիչ իրրեւ ա-
ռաջին առագաստին սուրբ եւ հաճոյալից
դրգանացը մտադուարճ ցնորքը, ազդու
իրրեւ տարիալուոյ մը կորստեան գուժը,
թեթեւ իրրեւ անձնագեղ երիտասարդի մը
իրեն համար հոգւոց հանած վերասլացիկ
հառաչանքը . . . մէկ հայեացք մը զիս այս-
չափ գինովցուց : Գլուխս վեր առնել ջա-
նացի . . . Շիյվէնազի շրթանց վրայ ան-
պարկեշտ ծիծաղ մը կը ծփար : Կարծելով
թէ իմ տագնապս է այդոր պատճառը,
իրրեւ թէ ես չկարենամ իւր պշրանացը
դէմ դնել, քաջալերեցի զանձս եւ գոռո-
ղաբար դարձեալ երեսն 'ի վեր նայեցայ . . .
տակաւին կը ծիծաղէր : Ո՛վ թող կուրա-
նան այս աչքերս որ սիրտս խռովեցին
ըսի, դու սիրելիս, օգնէ ինծի որ այս
գեղեցկութեան յաղթեմ : Որչափ կրցայ
խոժոռեցայ եւ հազիւ թէ քանի մը քայլ
ըրած էի . . . Շիյվէնազ զայրանալ կամ վախ-
նալ ձեւացնելով Սրապներուն հրամայեց
որ զիս գերի բռնեն, կաշկանդեն, պա-
լատ տանին : Զորս կողմը գորդեցաւ : Ա-

քիւշը մտնելու մօտ ըլլալով, քաղցրաժը-
պիտ Աստղիկը Հիւսիսային կողմը կը փա-
փրկէր, իրեն ակնարկեցի-նա որ մեր սի-
րոյն վկայն էր ինծի այն վայրկեանին-իրեն
ակնարկեցի եւ ցատկելով մը մէջերնին
մտայ: Գնդին առաջնորդը ոտքերուս տակ
տապաստ ինկաւ, այն հոկայն որ քիչ մը
առաջ դիւ կարհամարհէր հիմա ուրիշ բան
չէր քայց եթէ արմատէն բաժնուած գը-
լուխ մը, դողդոջուն մարմին մը. ուրիշ
մը նոյն հարուածին հանդիպեցաւ: Սա-
կայն խուռն մեղուաց պէս սուրերը դիւ
պատեցին, եւ քան զսուսերն իսկ սա-
տիկ այն մոլեգին Արապներուն վառվը-
րուն աչաց կրակը... յաջ եւ ձախ դար-
նելով արիւնազանդ ճամբայ մը բացի եւ
ծովափանց աւազին կը մօտենայի որ ալ-
եաց մէջ ապաստանիմ, որոնք կարծես
տազնապս ճանչնալով վշալով փութա-
լով ընդ առաջս կուգային... յանկարծ
հինից նաւակ մը եւ խրախուսանաց ձայ-
ներ դիւ կասեցուցին. մէջի աւազակնե-
րը յուսահատութեամբ կը թիավարէին ին-
ծի օգնութեան հասնելու համար-նհ, ի
դէպ պիտի հասնէին արդեօք... առաջին

ծուփը ոտքերս թըջեց եւ անոնք մօտեցան եւ ծով նետուեցան—փրփրանաց մէջ վաղակաւորնին ճօճելով, ծովուն հետ կըռուէլով, կատաղի եւ անյողդողդ ճգով դէպ 'ի եզերքը անդադար կը լողային... վերջապէս հասան.— հասան որպէս զի կոտորածը սաստկանայ... վասն զի արդէն իմ արիւնս ծովուն ջուրը ներկած էր։...

...
Ձեմ գիտեր ինչ վիճակի մէջ էի այն վայրկենին—վերջապէս անորոշ վիճակի մը մէջ էի—անորոշ եւ անմեկնելի իբրեւ այն ըզգացումը որ զիս յանկարծ յուզեց, խըռովեց, ցնցեց, տարսեց եւ բոլոր մարմնով դողացուց—ոչ ցրտի, ոչ վախի դող էր այդ եւ ոչ ուրախութեան,—նա մանաւանդ ինծի թուեցաւ թէ անհնարին ուրախութեան մը մէջ սիրտս եւ բոլոր երականերս ցնցուեցան։ Սակայն կարելի չէ ըսել թէ ինչպէս բոլոր մարմինս դող ելաւ, վասն զի որչափ կարճատեւ էր այդ զգացմունքը այնչափ անճառելի։ Աչքերըս բացի... այլ ինչ տեսնամ.—այդ ո՞վ է որ գլխուս վերելը կը հսկէ եւ գլուխս ծնկան վրայ դրած, կէս մը մարած կէս

մը ծածկած կանգեղի մը լուսով, ծովուն
 եզերքը, լուռ, միայնիկ, ուսիս վերքը կը
 սրբէ: Ուղեցի իրեն նայիլ, խոնջեալ աչ-
 քերս փակուեցան, բայց կարծես թէ հե-
 րարձակ կին մը տեսայ: Երբոր քիչ մը
 ինքզինքս գտայ, «Յ՛լ, բաւ, անուշ ձայ-
 նով մը, ահա վերքդ կապեցի, եւ սա կա-
 նացի հագուստը հագիր, ուրիշ չունէի որ
 քեզի բերէի, եւ փախիր, եւ Աստուած
 հետդ ըլլայ:—Ո՞վ ես դու, միթէ յերկնից
 իջած Աստուծոյ ողորմութեանը կամ թու-
 դութեանը աւետարեր գուարթունն ես:
 —Ես Շիյվէնազի նաժիշտներէն մէկն եմ,
 երբ դու վիրաւորուած ամիսնց վրայ ին-
 կար, եւ նաւակով եկողները պատերազ-
 մելով ոմանք մեռան ոմանք բռնուեցան,
 Արապները կարծելով թէ մեռած ես եւ
 իրենց տաղնապին մէջ առանց զքեզ ծո-
 վին խորը նետելու հեռացան այս վայրե-
 րէս: Սակայն բան մը ինծի կըսէր թէ դու
 մեռած չէիր, կէս գիշերը ամեն երկիւղ ար-
 համարհելով բոպիկ ոտքով պալատէն ելայ
 եկայ վասն զի քու երիտասարդութիւնդ
 եւ գեղեցկութիւնդ զիս այրած էին:
 Տես առաւօտեան մօտ է, եւ հագուէ եւ

փախչինք» : Շուտով մը հագուստներս
փոխել տուաւ եւ « Հիմա վրաս կոթնէ
եւ քալէ, ըսաւ : Բաւական հեռացանք,
եւ զարմանքէս բերանս չէր բացուեր,
յանկարծ կասեցաւ Աիւհնար եւ « Մինակ
կրնամ քալել» հարցուց :—Սյո՛, պատաս-
խանեցի :—Ուրիշ մը կը սիրես :—Լռեցի :
« Ուրիշ մը կը սիրես ուրեմն դու... մնաս
բարով» :—Ո՞ւր կերթաս :— « Խաբուսիկ յոյս
մը վայկեան մը զիս ուրախացուց : Բայց
չէ, մենք իրարու քով ապրելու համար
եղած չենք : ազգով կը տարբերինք, եւ
եթէ զմեզ գտնան կսպաննեն, այն ալ
հոգ չէր ըլլար ինծի համար, բայց դու
ուրիշ մը կը սիրես, ուրեմն թո՛ղ զիս եւ
Աստուած քեզի առաջնորդէ» :— Սկսաւ
լալ :— « Մեռցուր զիս, ո՛վ կին, դու մեռ-
ցուր զիս, վասն զի ես հոսկէց քայլ մ'ալ
յառաջ պիտի չերթամ : վաղը եթէ զիս
գտնան... Արցունքները սրբեց՝ վրաս վա-
զեց, վիզս կախուեցաւ եւ շրթունքը շըր-
թանցս սրկեց : Ո՛հ, այն երկայն վայր-
կենին մէջ իմացայ թէ աշխարհքիս վրայ
սէրը ո՛րչափ կրնայ մարդոց հաճոյք պատ-
ճառել, ո՛րչափ սիրտը ցնցել, ո՛րչափ ըզ

հողին թեթեւցընել .— ո՛վ կին , ըսի .— Ս'լ մի
խօսիր , ըսաւ , վասն զի եթէ մէյմը խօսելու
սկսինք պիտի չվերջացընենք . ես ըրած
բաբերարութեանս վարձքը ընդունեցայ ,
եթէ բռնուիմ , այդ համբուրին յուշը դիս
կը խրախուսէ ամեն չարչարանաց տոկա-
լու . փախիր , փախիր » ... Ձեռքերս ա-
ռաւ սրտին վրայ սեղմեց , գլուխը ծռեց
եւ անուշ երազի մը պէս անհետացաւ :
Անկարելի եղաւ բռնած ընթացքը գտնալ ,
եւ ես երազել կարծէի : Յանկարծ « պէտք է
որ բարեբարս ազատեմ » ըսի եւ սկսայ
մթութեան մէջ վազել . յանկարծ կասե-
ցայ , սիրելւոյս յիշատակը մտանցս մէջ ար-
թընցաւ , եւ սկսայ լալ . — ահա սիրելիս ,
կը կոչէի , այս վայրկենիս հաւատարիմ
գեղեցկութիւն մը , տաք սրտէ բղխած
արցունքներ , սիրոյ՝ որ տանջանքներէն
ամենէն մեծն է , ցաւերովն զշտացած եւ
աղերսալից սիրտ մը քեզի կը զոհեմ ...
որպէս զի ... ո՛հ թերեւս օր մը դիս ալ
զոհեմ : Խեղճ կին , բոլոր կենացդ մէջ
այն համբուրին վայրկեանը թերեւս եր-
ջանիկ ճանչցար , ամենէն կարճատեւ հա-
ճոյքը գերագոյն սէրն է , բայց մենք ,

ինչպէս ըսիր, իրարու քով ապրելու համար չենք եղած, ափսոս:—Երկրորդ օրը նաւ մտայ եւ շուտով հեռացայ հայրենիքէս առանց մէկու մը վերջին բարեւ տալու եւ շատ ստակ առնելով հետս:—Այսպէս ուրեմն իմ բնիկ երկրիս ջրերը՝ որոնց կապոյտը շատ անգամ սիրով կը դիտէի, վասն զի իւր աչքերը ինծի կը յիշեցընէին եւ կամ բան մը պահած էին անոնց անուշ շողին լուսէն, զիս հեռացողին այն տեղէն որ միանգամայն իմ դրախտս եւ դժոխս եղեր էր: Անչուան Ադրիական ծովուն բերանը հողմը թեթեւ էր, բայց այն գիշերը որ Քէֆալօնիոյ դիմացէն կանցնէինք յանկարծ մրրիկ մը ելաւ: Պարապ բան է մեր քաջածները պատմել. իսկ ես... բէհ, ինչ կրնային ընել ինծի բոլոր տարերքը, քանի որ ինքը հոս... այս կուրծքիս մէջ կենդանի էր: Բոլոր առջի օրը, մեծ եռանդեամբ նաւուն մէջ եկած ջուրը դուրս հանելու ջանացինք. նաւաստիները որ այսպէս երկարատեւ եւ (իրենց ըսածին պէս) տաղտուկ ալէկոծութեան դեռ ամենեւին չէին հանդիպած՝ հովէն եւ ալիքներէն աւելի կը գո-

ռային հայհոյելով եւ կէս մը ալ արհամարհելով ծովուն եւ օդուն կատաղութիւնը: Ստոյգ էին որ այսպիսի տեղ մը ոչ երբէք մեծ վտանգներ կը հանդիպին: Սակայն երկրորդ օրը ամենեւին փոփոխութիւն մը չեղաւ. մահաւանդ նոյն դիշերը սաստիկ անձրեւ մը դմեղ չը թողուց վերը տախտակամածին վրայ ելլալու. կամաց կամաց վտանգին մեծութիւնը սկսաւ աւելնալ. հինգ օր էր որ այսպէս յառաջ կերթար եւ մեր պաշարը հասնելու վրայ էր:—Երկու հայր կային նաւուն մէջ որոնցմէ մէկը աղջիկ մը ունէր, միւսը քսան տարեկան որդի մը որ հիւանդոտ ըլլալով յժտալիա օղափոխութեան կերթար: Այս երիտասարդը աչքիս առջեւ մեռաւ... եւ հայրը առանց ամենեւին այլայլելու «Աստուծոյ կամքը օրհնեալ ըլլայ» ըսելով՝ որդւոյն դիակը ծով նետեց...: Այս դիպուածը վրաս չատչար աղդեցութիւն մը ունեցաւ. ինչուանայն ատեն հաստատուն կեցեր էի, բայց այդ տեսնալէս՝ ի վեր անդադար հոգիս կը քաղուէր, աչքերս կը մթննային եւ դըլուխս կը դառնար. անզգայ տկարութեան

մը մէջ կիյնայի եւ պէտք էի պառկած
կենալ: Չեմ գիտեր ստոյգ թէ որչափ ա-
տեն այդ վիճակին մէջ անցուցի. մէկ մ'ալ
անհնարին ազազակ մը, իբրեւ թէ աշ-
խարհք մէկդի գար, գիս թմրութենէս
արթնցուց: Պոռալ, կանչել, աշխատիլ,
յուսահատիլ, առդիս անդին խենդեցած
վազել, թնդանօթ պարպել, նաւակները
ծով իջեցնել, . . . ինչ գիտնամ, որչափ
խառնակութիւն եւ տագնապ որ կրնաս
ենթադրել ենթադրէ, ինչպէս կրնամ քե-
զի հասկըցընել ինչ որ կըլլար, ես որ հոն
ըլլալով չէի հասկնար: Ոչ գիշեր ոչ ցո-
րեկ ըլլալը յայտնի էր, սակայն այնչափ
սաստիկ էր մթութիւնը եւ մառախուղը
որ նաւուն մէջ այլեւայլ տեղեր կրակ
վառած էին դիւրութեամբ նաւակ իջնե-
լու համար: Իսկ նաւը արդէն քաջքայած
էր. — առագաստը պատռտած, գլուխը խո-
նարհած, պարանները ամենն ալ խղած,
խելքը խախտած, փրփրացող ալեաց վրայ
կեւլար կիջնար: Ոմանց վրայ դեռ ուժ
կար նաւակ իջնելու, ոմանք ալ կէս մե-
ռած ըլլալով դիրենք կը կապէին եւ այն-
պէս կիջեցընէին մէջը: Կռիւր հոն թո-

լով՝ ես մէկ մ'ալ ուղեցի վար իջնալ, եւ սանդղին վրայ ըսած աղջիկս տեսայ որ մոլեգնեալ, աչքերը դարձած, մաղերը տնկուած, Մեղուսայի պէս ահաւոր, շունչը կտրած, պօռալ ուղեւում եւ չկարենալով դիմացս ելաւ եւ կարգէ գուրս ձեւերով զիս կը կանչէր որ գամ-ես ալ վար իջայ: Աղջիկը առանց ետեւը նայելու գընաց սենեկի մը դրան առջեւը կը զարնէր, կուգէր բանալ, կը խնդրէր որ օգնեմ իրեն ուղեւում ինծի իմացընել որ մէջը մէկը կար: Նո, հանգերձ ամեն խելայեղութեանըս, շուտով իմացայ թէ ներսը փակուող հայրն էր, սակայն օտար էր որ ներսէն ամենեւին աղմկող չկար, սկսայ ուժով քաշել, կը ջանայի, սաստիկ հարուածներ կիջեցընէի, եւ գուռը եւ ոչ իսկ կը շարժէր: ... Ատենը կանցնէր, աղջիկը կը յուսահատէր, ես ընելիքս չէի գիտեր ... վեր ելլալ փախչիլ ... սակայն ինչպէս կրնայի խեղճը հոն այնպէս ձգել, եթէ մէկը կորսուեցաւ մեղք չէր որ միւսն ալ հետը մեռնի: Ուստի յանկարծ ուժ մը տուի ինծի եւ ամեն բան աչքս առած թեւերուս մէջ պատեցի աղջիկը եւ սկսայ վեր ելլալ...

ինքը սուր մը պօռաց քանի մը վայրկեան
քաշկռտուելով ուղեց աղատիլ, բայց չու-
տով մարեցաւ, մէկ մ'ալ չարժմունք չը-
րաւ: Սյսպէս ղինքը նաւակ իջեցնելէն
ետեւ՝ ամենէն վերջը մնացող նաւաստ-
եաց հետ չուանին պլլուած վար սահե-
ցանք. եւ հաղիւ թէ նաւակ պիտի մտնէ-
ինք... յանկարծ վարքան ալեաց գողը
գնաց եւ մենք փրփրանաց մէջ կախուած
մնացինք երեք հոգի վրայէ վրայ: Պա-
րանը բեկանելու վրայ էր, աղէկ որ նա-
ւակը դարձեալ երեւցաւ եւ երեքնիս ալ
զայն ձգելով զմեզ այդ վնին մէջ նետե-
ցինք... Սեւ ալիքները ընկերներէս մէկը
առին հեռացուցին... բարեբաղդաբար
մենք նաւակը ինկանք... անկարելի եղաւ
մէկ մ'ալ խեղճ նաւաստին տեսնալ այդ
մթութեան մէջ: Նաւակին մէջն էինք
ուրեմն... քիչերը դեռ կրնային շնչել...
խակ ես չեմ գիտեր ինչ վիճակի մէջ էի,
աչքերս պաղած կը նայէի... ուր. չեմ
գիտեր ինչ կը տեսնայի: Ծովուն սաստիկ
շառաչմունքէն ականջներս խլացեր էին,
այսչափ միայն կը յիշեմ որ երբեմն եր-
բեմն կայծակներ այդ մթութիւնը կը լու-

սաւորէին եւ իրենց տեւելուն չափ հա-
մառօտ դող մը բոլոր մարմինս փուշ փուշ
կրնէր: Չեմ կրնար ըսել նաւակին, ծո-
ւուն, երկնքին վիճակը, վասն զի մշուշ
մը միտքս կուգայ թէ ազատած աղջիկս
ծունկս առի եւ անդգայացայ: Ետքը ին-
ծի ըսին քաջ նաւաստիները որ բոլոր
ժամանակը հսկած էին թէ տասներհինգ
ժամ այն թմրութեան մէջ կեցեր եմ: Ին-
ծի եկած ատենս ծովը հանդարտած եւ
մետաքսէ դիպակի մը պէս սլարդուած
էր. քիչ ատենէն կղզի մը ելանք, ուր
Դադմատերէն կը խօսէին, որ Լիսա կըս-
ուի եղեր: Քիչ կեցանք հոն: Աղջիկը ի-
րեն դալէն 'ի վեր յուշարարութիւնը կոր-
սընցուցեր էր, անցեալը չէր յիշեր ամե-
նեւին: Թերեւս չըսի թէ ինքը Խալու-
հի մ'էր, իւր քաղաքն էր Նէապօլիս ուր
որ իրեն առաջնորդել միշտ ինծի կաղա-
չէր... ըսելով թէ մայրը իրեն կըսպասէ:
Մէկ ու կէս օրուան մէջ իր փափաքին
հասաւ. մեծ ուրախութիւն մը զգաց հայ-
րենեաց օդը վերստին ծծելով, եւ առ-
դիս անդին քիչ մը թափառելէն ետեւ
վերջապէս սղտի տնակ մը հասանք ուր

հիւանդոտ կին մը միայնիկ կը բնակէր ,
որ իւր աղջիկը տեսնալով սաստիկ խորն-
դաց : Ետքը հարցուց թէ ուր էր իր ա-
մուսինը . . . պատասխան տուող չեղաւ :
Աղջիկը եւս չէր գիտեր զայն : Մարքիդա
(այս էր աղջիկան անունը) անորոշ աչք
մը կը պտըտցընէր իւր չորս կողմը , իւր
մօրմէն 'ի զատ առարկայ մը չէր ճանչնար
եւ թէպէտ չէր խօսէր , բայց լեզուն մոռ-
ցած չէր . շատ անգամ իրեն հետ տաք
կերպով մը կը խօսէի որպէս զի քիչ մը
արթննայ , բայց 'ի զուր . չնչելովն միայն
կիմացուէր որ գերեզմանի աւար չէր ,
սակայն դալուկ ուրուականի մը պէս
կասլրէր , ոչ իրեն , ոչ մօրը կարենալով
օգուտ մը ընել : Խեղճ կիներ շուտով ի-
մացաւ թշուառութիւնը , սկսաւ օրէ օր
ծանրանալ : չաբաթ մը չէր տակաւին
դատեր դարձը եւ նա մեռաւ : Ոչ ոք կըր-
նայ Մարքիդայի յուսահատութիւնը նը-
կարագրել , մօրը ցուրտ մօրմնոյն վրայ
ինկած ինչուան իրիկուն լացաւ , եւ հա-
ղիւ կըցան զինքը բռնութեամբ դատել :
Յուդարկաւորութեան հանդիսին միայն
աղջիկը եւ ես ներկայ էինք՝ եւ երբ դա-

դադը հողին տակ իջեցուցին՝ Մարքիդա
գերեզմանին վրայ ինկած դառնապէս կու
լար։ Խոնաւ գիշերը կոխեց եւ նա տա
կաւին ինքզինքը գեանէ գետին կը դար
նէր։ Հարկ եղաւ որ զինքը աւազակի մը
պէս գրկեմ տուն փախցընեմ։ Երկրորդ
օրը անկողինէն ելած ատենը զգալի կեր
պով նիհարցեր էր. երբեմն երբեմն ան
հնարին գլխի ցաւ մը զինքը կերպով մը
կը խենդեցընէր. հանդարտած ատենն ալ
այնչափ անուշ էր որչափ է լուսնին մե
լամաղձոտ շողը երբ ցաւած սրտի վրայ
կը կաթի։ Իւր մազերը սեւ էին աչացը
պէս, այտերը երկու կիսկարմիր վար
դեր, իւր ճակատը կը ժպտէր, իւր լան
ջերը, որ ըստ երկրի տարազին բաց էին,
մեղկութեամբ կը ծփային զոյգ մը նռան
պէս ամեն մէկ քաղցրաբոյր շնչին։ Այս
վիճակիս մէջն էր, մէկ մ'ալ օր մը ըս
կըսաւ այսպէս ինծի հետ խօսիլ. — «Կար
ծեմ դու օտարական մ'ես։ — Այո, օրիորդ
պատասխանեցի։ — Ինչպէս հոս եկեր ես
եւ ինչու ինծի հետ կը բնակիս։ — Եթէ
հրամայես, կերթամ։ — Ձէ, կեցիր։ Ի՞նչու
համար դու ինծի այսչափ բարիք կընես,

զիս կը սփռուիս, միթէ ան մտքով եկար
որ միշտ ինծի հետ կենաս: — Ո՛չ »: — Յա-
ւած սրտով մը կրկնեց այն ատեն . . .
« ո՛չ, ուրեմն ինծի հետ չես ուղեր կե-
նալ, ուրեմն պիտի երթաս, բայց եթէ
զիս պիտի լքանէիր ինչու եկար զիս
ճանչցար... ինչ ճամբով հոս եկար, խընդ-
րեմ ըսէ. հոս տեղս օթեւան մը չէ. ես
քեզի ինչ ըրած ունիմ որ զիս կը չար-
չարես, գնա. խնդրեմ . . . զիս մինակ թող,
միայն ինչուան մօրս գերեզմանը հետս
եկուր . . . բայց չէ մի՞ գար, գնա . . . ես
կուզեմ հոն երթալ մեռնիլ: — Ի՞նչու այդ
անակնկալ փոփոխումներ: — Այո՛ փո-
խուեր եմ, փոխուեր . . . այսչափ ա-
ղետեց տանելէն ետեւ պէտք չէի փոխ-
ուել. այս ալ, սիրելւոյ մը կորուստն ալ
պէտք էի առանց այլայլելու կրել . . . :
Շատ անգամ սիրտս ցաւած էր, սակայն
ոչ երբէք այսպէս սաստիկ խոցուած . . .
այդ վերջին խօսքերն դեռ սրտիս մէջն
են՝ եւ միայն իրեն հետ պիտի անհետա-
նան »: Եւ Մարքիդան, Մարքիդա, ո՛հ,
եթէ կարենայի զքեզ սիրել . . . եւ Մար-
քիդա մեծ ուշադրութեամբ մը ականջ

կը կախէր ինծի, եւ կարծես սրտին մէջ
արձագանգ մը գտնալ կը ջանար այդ ձայ-
նին: Վայրկեան մը աչքերը վառեցան,
երեսը խնդաց, ճակատը պարզուեցաւ,
չբրեւ թէ սրտին թելերը սիրոյ երգ մը
նուագէին, սակայն այդ ներդաշնակու-
թիւնը շուտով նուաղեցաւ: Այն ատեն
սկսայ նաւ մտած օրս անիծել, հետեալ
որդիքը իրենց պատիժը կը գանան կը-
սէի, սկսայ տղու մը պէս լալ, զՄարքի-
դա լացի որուն աղէտքը քան իմիններս
աւելի խիստ էին: Այս վիճակիս մէջ ո՞վ
զիս պիտի քաջալերէր: «Թափառական
ճամբորդ մըն եմ ես, ըսի, դիպաց եւ կրից
խաղալիկ, ինչուան հոս երբոր եկայ, ուր
ալ ըլլայ աւելի առաջ կրնամ խիզախել»:

Խոր գիշեր մըն էր, գերեզմանատան
պէս տխուր եւ լուռ գիշեր մը, աստղե-
րը կարծես սառած էին, այնպէս գիշեր
մը յորում հակողը կարծեր թէ անյատակ
վհի մը մէջ կը գլորտկի մլակերալ...
Մարքիդա անհող կը քնանար, եւ ես քովը
կեցած զինքը կը դիտէի, ... Ընչ կանցնէր
այն ատեն 'ի ներքս 'ի յիս... Ընչ կըլար
սիրտս... զայդ ոչ ոք պիտի գիտնայ...

մէ ինչպէս կը փափաքէի այն ժամանակը
ձեռքս զէնք մը ունենալ որ հարուածով
մը երկուքնուս ալ կեանքը սպառէր . . .
կուլայի . . . սակայն Մարքիզա անհող կը
քնանար . . . եւ ես առանց խելքս գլուխս
ըլլալու , ձգեցի փախայ . . . :

Մէկ մ'ալ ինքզինքս Վենետիկ գտայ ,
առանց իսկ բան մը իմանալու : Գոչոր
քաղաքը ոտքի վրայ էր . . . հաւատացեալք
եկեղեցիները կը դիմէին եռանդեամբ եւ
աւելի եռանդեամբ ժամկոչները զանգակ-
ներուն :

Հոս արթնցաւ էղ մը ատենէ 'ի վեր
մարած զգացմունք մը . . . իրիկուան դէմ
սրբոյն Մարկոսի եկեղեցին մտայ՝ ծննդ-
եան խթումը կը կատարէին . . . բոլոր ժա-
մանակը անզգայ էի , այլ հանդիսին վեր-
ջերը երբ դուստն օրիորդներ Աստուծոյ
մօրը օրհնութիւնը երգեցին . . . ան , Տէր ,
այն ինչ հիասքանչ զմայլումն էր . սիրտս
ելաւ . . . թնդաց , եւ կամաց կամաց այդ
աղօթքին սուրբ շողոյն հետ սկսաւ
բարձրանալ , ես ալ զԱստուած կօրհնէի ,
դուարթունքներ չորս կողմս կը սաւառնէին
ւ աշխարհքիս ծանրութիւնը վրայէս

ի բաց թօթափեցի... տակաւին անուշ
ներդաշնակութիւնը կը տեւէր, եւ ես
մարեւու վրայ էի... շտապաւ ձգեցի ե-
լայ... ոտքս դռնէն դուրս գնելու ժա-
մանակ դառնութիւն մը գլիս լեցուց։—
Զուիցերան, Զուիցերան... կը կանչէի, եւ
բարձր Ալպեաց մէջ դտայ ինքզինքս։ Քիչ
ատենի մէջ ի մահկանացւոց անմատչելի
Նունկ-Ֆրաօ լերան ճամբան սորվեցայ...
երկու երեք անգամ այդ դադաթան մօ-
տերը թափառած եմ... այդ տեղի թըռչ-
նոց աղատութեան նախանձ բերած եմ...
այդ տեղի սիգապանծ ծառերը ինծի գլխ-
քը յիշել տուած են, եւ իր յիշատակը
զիս արգիլած է այդ խորխորատներէն մէ-
կուն մէջ նետուելու — եւ ինչու այդ խեղճ
դեղացւոց (որ քանի մը օրուան մէջ սկը-
սան ինծմէ դժպիլ) ձորերուն անբծու-
թիւնը աղտեղէի...։

Ա՛հ, Աննետիկի ներդաշնակութիւնը
զիս երկնից հետ կապած էր, տակայն ին-
քն ալ զիս երկրիս վրայ կարգելուր...
մէկ ձեռքս իրեն, մէկաւրջն ալ զերկինս
բռնած... երկուքն ալ թողլու, երկուքէն
ալ թողուելու համար... եւ տակայն ես

կարծէի՝ քովը նստած իրեն պատմել բո-
լոր գլխէս անցածները : Եւ արդ յամենայ-
նէ զուրկ . . . 'ի հայրենեաց . . . 'ի յուսոյ . . .
« Ո՛հ , դու որ ստէպ դիւ գեղապարար ա-
նըրջոց մէջ որորեցիր ինչուան հիմայ ,
արդ թող որ քնանամ . . . թող որ մեռ-
նիմ . . . ալ մեր մէջը ամեն կապ խղած է ,
խենդ , կարծէի թէ զքեզ թեւերուս մէջ
առած մէկ ձգտմով մը երկրէս յերկիրսս պի-
տի անցնիմ . . . բայց դու երջանիկ եղիր ,
ես դո՛հ կը մեռնիմ թէեւ դժոխք իջնամ . . .
դժոխք իջնամ ես , երբ դու անմահու-
թեան յաւերժական հաճոյից մէջ եւ ոչ
պիտի յիշես դիւ . . . այսպէս պիտի մարի
եղեր անհուն սէր մը , այս է երկնից մեզի
սահմանած վախճանը . . . երկնից . . . ան ,
այդ բառը ինծի ինքզինքս ուտել կու-
տայ . . . : Բայց ահա թունին ներդործու-
թիւնը կը զգամ , մահս մօտ է . . . աղէտ-
քըս պիտի սպառին . . . Նուանդ » . . .

ԻԶ.

Այս ըսելով ծերը ցատկոյց ելաւ ,
Նուարդայ թեւէն ուժով մը բռնեց եւ
քաշկռտելով իրեն հետ բերել տուած սըն-

տուկին քովը բերելով, ծոցաւ եւ զըս-
պանակի մը դաշելով, սնտուկին խուփը
վեր ցատկեց.—մէջը դիակ մը կար.— « Ահա-
ւասիկ այն երիտասարդը, ըսաւ Նուար-
դայ » :

ԻԷ.

« Գարեգին » . . . կանչեց Նուարդ . . .
բայց ծերը կայծակի պէս մօրուքը բրցուց,
երեսը մէկ ձեռքով սրբեց, վերարկուն
նետեց, եւ Նուարդայ թեւը սաստիկ թօթ-
ուելով.— « Այդ սուտ կերպարանք մըն է,
եւ եմ Գարեգին » կանչեց : Նուարդ վրան
ցատկեց :

ԻԸ.

« Երկար, երկար համբոյր մը . . . համ-
բոյր մը մանկութեան, սիրոյ եւ գեղոյ,
ճառագայթք երեք 'ի մի վառարան ամ-
փոփեալ եւ վառեալ հրովն երկնից . այն
համբուրներէն մէկը որ առաջին գեղե-
ցիկ աւուրց ընծայուած են—երբ սիրտ,
հոգի եւ զգայարանք միաբան կը չարժին
երբ արիւնը լաւայ մըն է, երակը հրաբուղիս

մը, եւ իւրաքանչիւր համբոյր համայն
որտի ցնցում մը... վասն զի, եթէ չեմ
սխալիր, համբուրի զօրութիւնը իւր եր-
կարութեանը վրայ կը չափուի» :

Իթ •

Ջայրացած՝ Նուարդայ հայրը եւ փե-
սան սիրեւեաց վրայ վազեցին, բայց ան-
հնարին եղաւ զանոնք իրարմէ բաժնել...
անոնք յաւերժութեան կապերովը իրա-
րու հետ կապուած էին... եւ ալ այս աշ-
խարհքէս չէին : Նուարդայ բերնին քովէն
ջրով խառնած արիւն վազեց՝ կարծուե-
ցաւ թէ սաստիկ վշտէն սաստիկ խնդու-
թեան անցնելովը երակ մը փրթած ըլլայ՝
իսկ Գարեգինի մահուանը կարելի չեղաւ
պատճառ տալ-վասն զի թոյն առած չէր . -
մարմինը սաստիկ ցուրտ էր :

Լ •

Տասուերկու տարեկան աղայ մը որ
հոն կը գտնուէր, թագազին մէջի մարմ-
նոյն մատը դպցնելով եւ խառնելով « Հէ,
մոմէ է, ըսաւ, այս մեռելը » :

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Ա.

Մայերպերի պէս՝ ես ալ յառաջաբանները չեմ սիրեր. — նա զանոնք չէր սիրեր ըստ ոմանց, վասն զի անոնց մէջ չէր յաջողեր՝ թէպէտ Աֆրիկայէն (Africaine) նախերգը հիանալի է, բայց ես զայն չը սիրելու շատ պատճառներ ունիմ:

Բ.

Ֆիկարօյի խմբագիրներէն մէկը իւր humoristique բառարանին մէջ՝ յառաջաբան բառին սա սահմանը կուտայ. « Երբ գիրք մը նեւ մը չէ նպաստի մը ուղղեալ, անոր յառաջաբանը մշտ ինքի նպաստի մը պէս կուգայ որ կարծես նեւի մը կուղղուի »:

Արդ կիմանաք որ . . . եթէ Պարոն բանադատները որոշեն որ վիպասանութիւնս նպատակի մը ուղղեալ նեւ մը չէ, անոր յառաջաբան գրելը ինծի շատ տհաճութիւններ կրնար արտադրել: Անոր հմար ժամանակաւ գրածս ջնջեցի:

Գ.

Բայց աշխարհս օտարոտութեամբք լի է. յառաջարանէ փախչողը, վերջարանի կը հանդիպի, բայց ախոս, պատրիարքէ փախչողը աղատութեան չհանդիպիր:

Դ.

Ուստի այս կը դրեմ ընթերցողին զեկուցանելու համար որ՝ անխելք փառասիրութեամբ մը չուզելով երիտասարդութեանս մէկ արդիւնքը աղաւաղել, բոլոր վիպասանութեանս շարքին մէջ եղած խորհրդածութիւները իրենց հախնական այլ թերի, վիճակին մէջ թողուցի:

Ե.

Ինչպէս որ այն ժամանակ կը խորհէի հիմա չեմ խորհիր, այն ատենուան աղատամտութիւնս սահմանափակեալ էր, հիմակուանը բացարձակ է. օրինակով մը լաւ եւս հասկցնեմ, եթէ ներելի է:

2.

Անցեալ օր երիտասարդ մը՝ իւրակերտ մէկ շարադրութիւնը ցըցուց որուն մէջ սանկ գաղափար մը կար. « Ասանկ ալ մեր նախնեաց բարերար եղան անոնք որ բան մը չխնայեցին անոր բարեխաւութեան համար, ինչուան կեանքերնին » . . . :

Որոնք կլիմանաւ այս բարերարներով, հարցուցի. առաջին կարգին մէջ սուրբերը եւ մարտիրոսները կը դնեմ, ըսաւ, որոնք հաւատքը զօրացուցին եւ ասոնց պարագլուխ կը դասեմ դ . . . . . :

Խնդացի եւ առանց ստիպելու զինքը որ գաղափարներս ընդունի՝ ծաղրելուս հետեւեալ պատճառը տուի :

Ըսել թէ հաւատք մը հաստատուելու համար պէտք է արիւն թափուի՝ սխալ է, վասն զի հարստահարութիւն չկրող հաւատներ կան՝ որ կրողներէն աւելի զօրւոր են զոր օրինակ ճիւղալը. երկրորդ՝ ըսել թէ չարչարւողները ազգին բարերար եղան՝ մեծ սուտ է, որովհետեւ միշտ բռնաւորը այն քանի մը մարդկանց (ենթագրելով որ անոնք երբէք եղած ըլլան) յա-

մառութեամբը զայրացած՝ զանոնք մեռ-
ցուց մէկալներն ալ աւելի նեղը ձգեց,
աւելի տառապեցուց. իսկ... ի ամենէն
նշանաւոր գործքը Հայոց մատենագրու-
թիւնը ջնջելն եղաւ:

Է.

Հապա ազգերնուս բարերար անունը
որոնց տանք, հարցուց:

Անոնց՝ որոնց ժամանակ ազգը օտար
լուծէ ազատելով սկսաւ խաղաղանալ,
հարստանալ, բարգաւաճիլ, վաճառակա-
նութիւնը զարգացնել, գիտութիւնները
եւ գեղարուեստները մշակել եւ ազգը
երկրիս վրայ երջանկութեան հաւատալով
սկսաւ Աստուծոյ ալ հաւատալ:

Ը.

Մեր խօսակցութեան շարունակու-
թիւնը հոս կրկնելը աւելորդ է, միայն
սա կուզեմ իմացնել որ ինչպէս այսօր
կընեմ, վիպասանութիւնս դրած ժամա-
նակս չէի համարձակեր այսպիսի դադա-
փարներ սփռել անոր մէջ:

թ .

Սակայն զիս կարդացողները թող չոստ-
նուն գայթակղութենէ կամ ցնորքներէ
վախնալով . — որովհետեւ եթէ մտացս տե-
սութեանց մէջ փոփոխութիւն մը եղած է,
այն ալ բարի է :

Նռանդուն տարիքը անցնելով տաք
արիւնն ալ իր բուն շարժումը մեղմա-
ցուցած է , եւ հիմայ ցնորքները մտացս
մէջ տեղի չունին , այլ միայն իրականու-
թիւնը եւ հաստատունը :

Ժ .

Ընթերցողը թող զիս դատէ :

27 Յունվար 1869

Յ . ՔՕԼԱՏ

Էջ	Տող	Սկզբ	Ուշիւ
25	2	աղատել	աղատել
50	17	յուշկահար	յուշկահար
64	16	ոտքերնին	ոտքերնին
67	1	ես նազելի մը	ես և նազելի մը
67	9	... Աննա:	... Աննա»:
72	10	մխիթարանք	մխիթարանք
77	8	մեծութեան	մեծութեանը
77	12	երջանկութիւն	երջանկութեան
80	12	բանաստեղծութեան	բանաստեղծութիւն
81	18	գիրք	գիրք
81	20	Նան	Ման
82	4	համբոյր	համբոյր
85	8	յաւէտ 'ի բաց	յաւէտ յինէն 'ի բաց
84	5	ղայդ	ղայդ
102	15	գտ	
107	5	մատուցանող	մատուցանող
117	1	կանդելի	կանթելի
128	16	աղետեց	աղետից
128	25	անհետանան): Եւ	անհետանան: «Ես

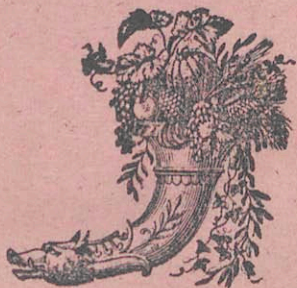

630

631

632

633

634

20 13

